

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENHARMADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST

1909.

3 136 02

TARTALOM.

1. Parlamenti szólásszabadság. *Edvi Illés Károly* l. tagtól.
 2. Az igazságos jog. Székfoglaló értekezés. *Kunz Jenő* l. tagtól.
 3. A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. *Illés Józseftől*.
 4. Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról.
Földes Béla r. tagtól.
 5. A tömeg büntetetei. *Angyal Páltól*.
 6. A szövetkezetek alapelve. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ferencz* r. tagtól.
 7. Széchenyi-problemák. Írta *Réz Mihály*.
 8. Újabb irányok a nemzetközi perjogban. Székfoglaló értekezés. *Magyary Géza* l. tagtól.
 9. A rendi elemek a magyar alkotmányban. Székfoglaló értekezés.
Ferdinandy Gejza l. tagtól.
 10. Gróf Széchenyi István és a pesti Hengermalom-társaság. — Melléklet:
Adatgyűjtemény. Székfoglaló értekezés. *Gaal Jenő* r. tagtól.
-

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

DR. PAUER IMRE
OSZTÁLYTITKÁR.

XIII. KÖTET. 5. SZÁM.

A TÖMEG BŰNTETEI

DR. ANGYAL PÁL

BUDAPESTI TUD. EGYETEMI MAGÁNTANÁRS
PÉCSI NYILV. RENDES JOGTANÁRTÓL.

(Olvasatott a Magy. Tud. Akadémia II. osztályának 1905. május 8-iki ülésén.)

Ára 1 kor. 20 fill.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1905.

A TÖMEG BŰNTETTEI

DR ANGYAL PÁL

BUDAPESTI TUD. EGYETEMI MAGÁNTANÁR S

PÉCSI NYILV. RENDES JOGTANÁRTÓL.

(Olvastatott a Magy. Tud. Akadémia II. osztályának 1905. május 8-iki ülésén.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1905.

A TÖMBE BONTETTÁ

INTELLECTUAL

BEVEZETÉS.

A büntetőjog felelősségi rendszere a legrégibb időktől fogva napjainkig három fejlődési fokozatot tüntet fel. Eredetileg ismeretlen fogalom volt az egyéni felelősség; a kezdetleges büntetőjog nem tett különbséget felelősség és bűnösség között, hanem kiindulva abból az alapgondolatból, hogy egyfelől a büntetendő cselekmény megítélésénél csupán a külső eredmény veendő figyelembe, másfelől, hogy az akkori társadalmi felfogásnak megfelelően az egyén nem mint önálló lény, hanem mint a családnak, törzsnek tagja szerepel, azaz mint szerv beleolvad valamely szervezetbe, melynek tehát csupán részét képezi, mondom, a kezdetleges büntetőjog ily gondolatoktól telítve, arra az eredményre jutott, hogy az elkövetett büntetendő cselekmény nyomán beálló felelősség és az eredmény súlya szerint mérlegelendő bűnösség nemcsak a tettest, hanem az egész családot, a hozzátartozókat, illetve a törzset terheli, és hogy ezeknél fogva a büntetés nem érheti csupán az elkövetőt, hanem mindazokra ki kell terjednie, kikkel együtt a tettes valamely kisebb-nagyobb csoportot képezve, társadalmi szervezetet alkot. A mint ma képtelenségnek tartjuk a büntetésben rejlő érzéki rosszat a tettesnek csupán ama szervére alkalmazni, melylyel a büntetendő cselekményt elkövette, épp úgy teljesen érthetetlen lett volna az említett kor gyermeke előtt csupán az elkövetőnek, mint önállósággal nem bíró szervnek felelősségre vonása és büntetése.¹ Nem a sértő, hanem ennek családja volt felelős

¹ A kollektív felelősség és bűnösség, valamint büntetés jellemző példáira v. ö. *Post*, Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft című Oldenburgban, 1880-ban megjelent művét; I. köt. 237—240. l.,

az okozott sértésért, és a megtorlás is vérbosszú alakjában a sértő családja, törzse ellen irányult. Évszázadoknak kellett elmúlniuk, míg a kollektív felelősség és bűnösség, valamint az együttes büntetés eszméje teljesen elhomályosult.¹

Gyökeres változás csak a XVIII. század végével, az egyéniség autonómiájának eszméjét kifejezésre juttató felvilágosodás korában következett be. A mindinkább nagyobb hullámokat verő mozgalom egyaránt átalakította az erkölcostant (Kant), a nemzetgazdaságtant (Smith Ádám) és a jogi tudományokat. Minden téren az egyén önállóságának eszméje emelkedik ki és lesz uralkodóvá.

E fordulat nem maradhatott befolyás nélkül a büntetőjogra sem. A már úgyis mindinkább gyengülő ósdi eszmék kénytelenek voltak helyet engedni az újaknak, melyek erős harc után először a tudományban, majd a törvénykönyvekben is teljes győzelmet arattak. Mai büntetőtörvénykönyveink s az ezek nyomán fejlődött tételes büntetőjogok már egészen száműzték a kollektív felelősségre, bűnösségre és büntetésre vonatkozó régi és immár elavult tételeket; a büntetendő cselekményt az elkövetőnek mint önálló egyénnek számítják be; nem ismernek mást, mint egyéni felelősséget és egyéni bűnösséget; büntetéssel is csak azt sújtják, ki a büntetendő cselekményt elkövette, vagy abban fizikailag (tettes, tettestárs, bűnsegéd), illetőleg pszichailag (felbújtó, bűnsegéd) részt vett. A felelősségi rendszerek fejlődéstörténetének e második fokozatában alap-tétel tehát, hogy a büntetendő cselekmény az egyén sajátja annak minden következményeivel együtt, minél fogva a büntetés is csak az elkövetőt érheti. Ezeken a pilléreken épült fel a klasszikus büntetőjogi iskola az ő egocentrizmusával, melynek hívei a súlypontot arra a kérdésre helyezik: meg vannak-e

továbbá *Tarde*, *La philosophie pénale*; III. kiadás, Lyon—Paris, 1892; 134. s köv. l.; *Sighèle*, *Psychologie des Aufbaus und der Massenverbrechen*; Drezda—Lipcse, 1897; 156—159. l.; *Prins*, *Science pénale et droit positif*; Brüsszel—Páris, 1899; 5. és 119. l.

¹ Még a XVIII. században is kísért a XV. Lajos ellen merényletet elkövetett Damiens esetében, midőn az igazságszolgáltatás nem elégedett meg a merénylő kivégeztetésével, hanem ennek nejét, atyját, gyermekeit, nővéreit s mindazokat, kik a Damiens nevet viselték, száműzte.

a törvény által büntetendőnek nyilvánított cselekmény elkövetőjében a felelősség és bűnösség törvényi előfeltételei, s igenlő felelet esetén — bár figyelembe veszik a külső eredmény mellett a belső tényezőket is, mindazonáltal — a cselekményt úgy-szólván teljesen abstrahálják az elkövetőtől, s azt, mint merőben jogi lényt bírálva el, az egyénileg felelősségre vont és a cselekmény belső és külső elemei arányában büntetéssel sújtott emberre legfőleg csak attól a pillanattól kezdve tekintenek, a mikor a büntetés végrehajtása megkezdődik. Az a kapocs, mely az embert, a bűntevőt a büntetőjogviszonyon keresztül és egyébként is a környezettel és a társadalommal összeköti: a klasszikus iskola képviselője előtt figyelembe nem jön.

A kizárólagos egyéni felelősség eszméjén alapuló, s a gyakorlati életben ma is még uralkodó büntetőjog azonban, mint ezt mind általánosabban elismerik, nem tudta célját elérni. A társadalom hathatósabb védelme, a büntettesek számának csökkenése helyett az ellenkező állott elő; »a bűnösség — mint Földes mélyreható statisztikai fejtegetések alapján megjegyzi — nem csökkent abban a mértékben, melyben ismereteink gyarapodtak és az anyagi jólét emelkedett«.¹

Ez a tagadhatatlan tény megdöbbenetete a gondolkodókat, s új irányba terelte a tudományos kutatásokat. Orvosok, természet tudósok, lelkészek, fegyházi tisztviselők lépnek először sorompóba, s bár más-más úton keresik a sikertelenség okait, végezetül mégis összetalálkoznak azon a területen, mely a forrongó reformeszmék gyökérszárait táplálja. Ez a terület, melyre csakhamar a büntetőjogászok tekintélyes száma is rálép, termékenyítő erejét abból az alapgondolatból meríti, melyet már nem az önálló és mindenektől független egyéniség eszméje táplál, hanem a mely az induktív módszer alkalmazása révén nyert tények alapján megállapítja, hogy az ember elsősorban saját személyiségének bélyegét viseli magán, de ezenkívül a környezet »szertelen szövevényes és változó hatása alatt is áll, mely — Vargha szerint — úgy játszik egyéniségünkkel, mint száraz falevéllal a vihar«.² A felfedezett új terület kétségen kívül hálás munkát ró az arra lépő lelkes kutatóra, de éppen mert még

¹ V. ö. Földes, Statisztikai előadások; Budapest, 1904; 134. l.

² V. ö. Vargha, Szociológia és büntetőjog. Budapest, 1902. 11. l.

legnagyobbrészt járatlan és sem útjelzőkkel ellátva, sem kellően körülhatárolva nincs, olyan természetű, melyről a — talán kalandozásokra amúgy is hajló — büntetőjogász igen könnyen letéved s oly helyekre jut, melyeken vagy elvész eszméivel együtt, vagy veszélybe sodorja azokat, kik hívó szózatára megfontolás nélkül követőikül szegődnek.

A klasszikus iskolával szemközt kifejlődött ú. n. »újabb irányok« közül ily veszélyes területre tévedtek nézetem szerint a bűnügyi embertani iskola, mely túlzásai következtében alapítóján kívül ma már alig számlál egy-két kitartó hívőt, — és a büntető szociológiai felfogás, mely ugyan számos lelkes követővel dicsekszik, de a mely midőn a büntetendő cselekményben csak társadalmi jelenséget lát,¹ s azért csupán a társadalmat teszi felelőssé, és az elkövetővel szemben az ugyan büntetésnek nevezett védelmi kényszereszközöket, nem a bűnösség és a mult, hanem a feltételezett veszélyesség és a jövő alapján alkalmazza, az egyén autonómiáját s a vérrel kivívott polgári szabadságot teljesen áldozatul ejti.

Meggyőződéseim szerint az új irányok közül egyedül az ú. n. közvetítő iskolának s ennek körén belül is csupán annak az árnyalatnak van létjogosultsága és jövője, mely nem hagyja magát a tetszetős gondolatoktól elragadtatni, mely nem agyalábakra épít, s nem a túlmodern szociológiai irány cseppfolyós anyagát, vagy az anthropologiai felfogásnak önmagában építésre nem alkalmas homokját használja fel, hanem a mely e két iskola értékesíthető és becses termékeit helyes arányban összevegyítve, a klasszikus iskola mesterei által teremtetett sziklaszilárd alapépítményekre rakja.

Részemről azt vitatom, hogy a büntetendő cselekmény összetett jelenség, melynek létrejötténél jelentős szerepet játszanak ugyan az egyént befolyásoló belső (faj, jelleg, kor, nem, öröklött tulajdonságok, somatologiai és pszichologiai rendellenességek stb.) és külső (éghajlat, évszakok, táplálkozás, alkohol stb.), valamint ez utóbbiak között különösen a szociális (családi állapot, foglalkozás, gazdasági helyzet, városi vagy falusi

¹ »Les hommes de génie d'une société lui appartiennent, mais ses criminels aussi«; v. ö. *Tarde, L'opinion et la foule*; II. kiadás, Paris, 1904; 207. l.

élet stb.) tényezők, de a melynek léte végeredményben az egyéni akarattól függ.¹

Az orthodox klasszikusok a minden befolyástól ment egyéni akaratot tekintik középpontnak, a közvetítő iskolának azon árnyalata ellenben, melyhez csatlakoztam, állandó vizsgálat tárgyává teszi az említett belső és külső tényezőket s felállítja a tételt, hogy: minél nagyobb ezeknek hatása, annál gyengébb az akarat szerepe s megfordítva. Az egyéni felelősség eszméje tehát nem esik áldozatul, mert a míg a cselekmény az akaraté, addig nincs ok, mely az akarat alanyának egyéni felelősségét kizárná; mindazonáltal maga az eszme — szemben a klasszikusok tanításaival — némileg módosul. Ezek ugyanis a túlzó indeterminizmus alapján állva a kizárólagos és megosztást nem tűrő egyéni felelősség elvét hirdetik, mi pedig a mérsekelt indeterminizmus levegőjét szíva, azt vitatjuk, hogy a büntetendő cselekmény nyomán előálló felelősség osztható; részben az egyént, részben az egyéni akaratot befolyásoló tényezőket, illetve ezeken keresztül a társadalmat terheli és pedig abban az arányban, melyben a cselekmény létrejötténél részük volt.

E fejlődésnek induló harmadik korszak tehát az egyéni és együttes felelősség eszméit összekombinálja. A felelősség aránylagos részét a társadalomra hárítja, visszatér a kollektív felelősség elvét hirdető első korszakhoz, de a felelősségrevonás és ezzel kapcsolatosan a bűnösség és büntetés kérdésében már az individualizmus alapjára helyezkedik. A társadalom felelős ugyan bizonyos határig, de nem bűnös, mert a tényezők *hatása* nem áll összefüggésben akaratával, tehát felelősségre sem vonható és nem is büntethető, hanem köteles a kriminalitás azon tényezőivel szemben, melyekre hatni lehet, a harcot felvenni. Szóval: *a társadalom felelőssége preventív munkára hí fel, és csökkenti az egyéni felelősséget, mely viszont repressziót von maga után*, mert a büntetendő cselekmény elkövetőjének felelőssége ennek akaratán alapszik, az egyén tehát felelősségre vonandó s bűnössége arányában megfelelő büntetéssel sújtandó.²

¹ V. ö. *Angyal*, Büntetőjogi előadásai; Pécs 1904—1906; 115. és 134. s köv. l.

² A büntetés eszközeinek megválogatásánál s a végrehajtás körül

Az átalakulóban levő büntetőjog tudományának elsőrendű feladata ezeknél fogva a bűnösség tényezőinek vizsgálata s egyfelől az ezek elleni okszerű harcz megindítása, másfelől annak a mértéknek felkutatása, melynek segítségével megállapítható, hogy mennyiben hatnak az egyes tényezők külön-külön, és adott esetben összességükben az egyéni akaratra, mily területre szorítják vissza az egyéni felelősséget és mennyiben csökkentik az elkövetőnek bűnösségét.

E különböző tényezők közül ezúttal a tömeg hatását az annak részét képező egyénre teszem vizsgálat tárgyává, mire a kérdés fontosságán és érdekességén kívül főleg az a körülmény ösztönöz, hogy a tömegjelenségeknek *büntetőjogi szempontból* való megvitatása nemcsak a magyar, de még a német irodalomban¹ sem került eddigelé szőnyegre. Hazánkban tudtommal *Balogh Jenő* az egyedüli, ki a tömegek kriminalitásával foglalkozott és pedig a népszerű főiskolai tanfolyamon 1904. év őszén tartott harmadik előadásában;² *dr. Sárffy Aladár*nak »A tömegek lelke és a suggestio« című tanulmánya harczlélektani szempontból,³ *Jászi Viktor*nak »Kollektív lélek« című értekezése pedig általánosságban és inkább szociológiai alapon vizsgálja a tömegjelenségeket.⁴ Külföldön az olasz *Sighele* s a francia *Tarde, Le Bon, Fouillée,* és *Vidal,* valamint a belga *Prins* szereznek maguknak e téren elévülhetetlen

természetesen a preventív gondolatnak is érvényesülnie kell, mert a helytelen, illetőleg rosszul végrehajtott büntetés maga is tényezője a kriminalitásnak.

¹ *Aschaffenburg* csak pár sort szentel a tömegkriminalitás tanának; v. ö. *Das Verbrechen und seine Bekämpfung.* Heidelberg, 1903. 98—99. és 168. l. Távolról idevág még *O. Goehrs,* *Der Rechtsfrieden als besonderes Rechtsgut im modernen Strafrechts-system und seine Stellung im geltenden Reichsstrafrecht* című Strassburgban, 1900-ban megjelent műve, 1—297. l.

² *Dr. Balogh Jenő,* Büntetőjog és társadalom. XXIII. Syllabus. Bpest, 1904.

³ V. ö. A Ludovika Akadémia Közlönye, XXVII. évf. Bpest, 1900. 983—994. l.

⁴ V. ö. *Jászi Viktor,* Kollektív lélek; Huszadik Század V. évf. 9., 10. és 11. számai; különösen 267—279. l.

érdemeket.¹ Már pedig — hogy Carlyle² szavait idézzem — »igen kevés földi tünemény van, mely méltóbb volna a szemléletre és vizsgálódásra, mint a népfölkelések ... Ám borzadj meg tőle vagy éppen jajgass fölötte, ha kénytelen vagy vele: de egyszersmind vizsgálj is meg«. A tömegben az, a mit ennek tagjai tenni fognak, nincs tudva senki előtt, legkevésbé önmaguk előtt. A leggyülékonyabb és egyszersmind megmérhetően az, mely föllobban és önmagát emészti.

¹ V. ö. *Sighele*-nek már idézett művét és *La delinquenza settaria* című 1897-ben Milánóban megjelent tanulmányát s főleg ennek 39—66. l.; *Tarde*-nak már idézett s következő műveit: *Les lois de l'imitation*, Paris, 1904.; *Études pénales et sociales*, Paris, 1902.; *Le Bon*, *Psychologie des foules*, Paris, 1905. IX. kiadás; *Vidal*, *Cours de droit criminel*, II. kiadás, Páris, 1902. 519—522. l. V. ö. még különösen az 1901. évi Amsterdamban megtartott V. nemzetközi bűnügyi anthropológiai kongresszusra beküldött raportok közül: *Jelgersma*: *Quelques observations sur la psychologie des foules*, I. *Compte rendus des travaux etc.* Amsterdam, 1901. 5. s. köv. l.; *Sighele*, *Le crime collectif* u. o. 68. s. köv. l.; *Carrara*, *Le couple criminel etc.*, u. o. 290. s. köv. l.; v. ö. még *Steinmetz*, *Dektereuw*, *Benedikt* és *Sighele* között lefolyt vitát, I. u. o. 414—421. l. V. ö. az 1889-iki párisi, 1892-iki brüsszeli és 1896-iki genfi nemzetközi bűnügyi embertani kongresszusok vonatkozó iratait.

V. ö. még: *Proal*, *Le crime et la peine*, Paris, 1892. 208. s. köv. l.; *Joly*, *La France criminelle*, II. kiadás, Paris 1889. 404. s. köv. l., u. a. *Le crime*, IV. kiadás, Páris (évszám nélkül), 112. s. köv. l.; *Prins*, i. m. 121—123., 350—354., 366—371. l.; *Lombroso*, *Der politische Verbecher und die Revolution*, Hamburg, 1891; u. a. *Les applications de l'anthropologie criminelle*, Paris, 1892, 98—103. l.; *Neue Fortschritte in den Verbrechersstudien*, Gera, 1899, 212. s. köv. l.; u. a. *Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens*, Berlin, 1902.; *Ferri*, *Das Verbrechen als sociale Erscheinung*, Lipcse, 1896.; u. a. *Les criminels dans l'art et la littérature*, Paris, 1902, 105. s. köv. l.; *Pugliese*, *Il delitto collettivo*, Turin, 1887; *Sighele* és *Ferri* vitája a Scuola positiva 1894-iki évfolyamában; *Herz*, *Die Kriminalität der Mafia*, v. ö. *Monatschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform*, I. Jahrgang, 385—396. l.

A szépirodalmi művek közül: *Zola*, *Germinal*, Adorján Sándor fordítása, Budapest (évszám nélkül); *Guy de Maupassant*, *Sur l'eau*, 150. s. köv. l.; *Gerhart Hauptmann*, *A takácsok*, Komor Gyula fordítása. Budapest 1901., *Manzoni* I *promessi sposi*. Milano II. kiadás, 1898. 195. s. köv. l.

² V. ö. *Carlyle*, *A francia forradalom*. A m. tud. Akadémia megbízásából fordította Baráth Ferencz. Budapest, 1875. I. köt. 377. l.

A lázongó tömeg az emberi társadalomnak csakugyan egyik legfélelmetesebb jelensége; a hol pusztítva végigvonul, ott nem kimél sem életet, sem vagyont; ölés, rablás, testi sértes, vagyonrongálás egymást követik! És e cselekmények elkövetői nem ritkán a legjámborabb egyének, kik a láz elmúltával alig emlékeznek arra, a mit tettek s legtöbbször keserűen bánják a történeteket.

Lehet-e vajjon a tömegben cselekvő egyén bűnösségét oly mértékkel mérni, mint a magános bűntevőét? Nem redukálódik-e úgyszólván a minimumra az ily büntettes akaratereje? Mily hatással van egyáltalában a tömeg a benne elmerülő egyénre? Nem hárul-e a felelősség legnagyobbbrészt magára a tömegre, illetőleg ennek sugallóira, vezetőire? Mily eszközökkel küzdhetünk legsikeresebben a tömegkriminalitás ellen?

Ezernyi kérdés tolul egymásra; mind feleletre vár. Ismerem feladatom nehézségeit s ha mégis azoknak leküzdésére határozom magam, a bűvár példája lebeg előttem, ki hivatása tüzétől üzetve még a háborgó tenger mélyére sem áttall leszállani.

Mielőtt az érdemi tárgyaláshoz fognék, szükségesnek vélem az anyagot rendszerbe foglalni s a kiemelkedő főbb eszméket bizonyos útjelzőkhöz kötni.

Első feladatom a tömeg fogalmának körülírása, illetőleg más, többé-kevésbé hasonló fogalmaktól való megkülönböztetése; ezt követőleg a tömeg különböző neveit fogom vizsgálni, majd rátérek azoknak a sajátyszerű tulajdonságoknak megvilágosítására, melyek a tömeget, mint ilyent jellemzik. Megismerkedve így az alapfogalommal, annak különböző neveivel és tulajdonságaival, áttérek annak a kérdésnek tárgyalására, mely az egyén és a tömeg viszonyára vonatkozik, mikor is főleg azt fogom kutatni, vajjon nem változik-e át az egyéniség a tömegben, s ha igen, mily mérvben és mily következményeket teremtve?

Értekezésem második részében a tömeget alkotó egyének felelősségét s bűnösségét igyekszem valamely alapelvre visszavezetni és végezetül felvetem és megoldani törekszem a kérdést, hogy vajjon mily szerepet juttassunk a tömeg büntetteivel szemben a büntetésnek s milyent a megelőzésnek?

ELSŐ RÉSZ.

I. A tömeg fogalma és nevei.

1. Büntetőtörvénykönyveink nem használják a »tömeg« kifejezést; mindenütt, hol e fogalomra utalnak, a *csoport* (btk. 154., 155., 168., 175., 176., 424. §§.), illetőleg *csoportosulás* (btk. 152., 153., 163., 177., kbt. 42. §§.) műszavakat alkalmazzák, de ezeket sem írják körül. A miniszteri indokolás már ad némi útmutatást, midőn kijelenti, hogy »a csoport egyértelmű a tömeggel s nagyobb számú emberek összegyűlését jelenti . . ., annyi ember együttléte kivántatik, hogy azok száma is jelezze, hogy az nem egy közönséges bűntársaság, hanem a közbéke megzavarására alkalmas tömeg«. ¹ E szavakból kétségtelen, hogy a törvény alkotója a csoport alatt tulajdonképpen tömeget ért s következtethető, hogy csak azért használja a csoport kifejezést, mert ezzel, mint nagyobb számú emberek *együttlétét* feltüntető műszóval szemben csakis a *csoportosulás* kifejezéssel jelölheti meg azt a fogalmat, melyre szinte szüksége van, t. i. több ember összegyülekezésének folyamatát.

Csoport és tömeg egyébként azonos fogalmat takarnak; nyelvtani alapon legfőlebb annyi állapítható meg, hogy itt bizonyos — pontosan meg nem határozható — mennyiségi különbséggel állunk szemben; a csoport kisebb, a tömeg nagyobb számú emberek együttléte. Hol, mekkora számnál kezdődik a csoport, mikor megy az át a tömegbe: az meg nem állapítható. A római jog e szavai nyomán: »Si plures fuerint, decem aut quindecim homines turba dicitur«, többen

¹ V. ö. Löw, Anyaggyűjtemény, II. köt. 116. l.

legalább tíz egyén együttlétét kívánták meg, s e szerint intézkedtek az 1813. évi bajor, s az 1814. évi oldenburgi büntető-törvénykönyvek is,¹ sőt ily körülírást ad az olasz büntető-törvénykönyv is, midőn 189. §-ában a »radunata« fogalmát tíz vagy több személy együttlétéhez köti.«²

Semmiesetre sem helyeselhető a bíró kezének ilyen módon való megkötése; a mennyiségi különbségek ingadozó határvonalainak önkényes meghúzása mindig veszélyes, viszont, ha a törvény szabad kezet ad a bíróságnak, ez rendszerint megtalálja az adott körülmények között a helyes útát. A Curia gyakorlata szerint: »a csoport nem néhány, öt-hat, embernek összegyülését, hanem tömeget, nagyobb számú embereknek összegyülését jelenti«;³ más esetben pedig azt vitatja legfelsőbb bíróságunk, hogy »a csoport egyrésztől több, vagy néhány ember, másrésztől a tömeg között képezi a közbenső fokot, s így mindenesetre három-négy ember együttléténél nagyobb számú emberek egybegyültét tételezi fel.«⁴

A tudomány szempontjából az az egy kétségtelen, hogy a tömeg *sokaságot*, sok ember együttlétét jelenti. De vajjon kimerül-e ez a fogalom a sokaság fogalmi jegyével? Beszélhetünk-e csoportról vagy tömegről abban az esetben, ha bizonyos helyen, egy ugyanazon időben több ember együtt van, kiket semmiféle közös cél vagy eszme, közös gondolat vagy érzés össze nem kapcsol? Tömeg-e valamely népes utcán járókelő, vagy a hajó fedélzetén — bár utazás céljából — egybegyült, de különböző gondolatokkal foglalkozó egyének összessége? A közönséges szóhasználat alkalmazza ugyan már ilyenkor is e kifejezést, de mégis leginkább olyankor él azzal, midőn az embersokaságot valamely bármily halvány közös cél, eszme, gondolat vagy érzés fűzi össze, vagy a megfigyelő ilynemű közösséget feltételez. Tömegről beszélünk pl., midőn merőben séta kedvéért többen valamely sétahelyen együttvannak, midőn a hajó számos, egymást talán nem is ismerő kirándulót visz a Margitszigetre stb.

¹ V. ö. *Illés*, A büntetőtörvénykönyv magyarázata; II. kiadás, II. köt. 47. l.

² »Chiunque fa parte di una radunata di dieci o più persone . . .«

³ V. ö. Bjt. XXIX. köt. 108. l.

⁴ V. ö. *Márkus*, Felsőbíróságaink elvi határozatai, V. köt. 188. l.

Objektíve tehát a tömeg valamely közös cél, eszme, gondolat vagy érzés által egybekapcsolt embersokaság. Maga a sokaság még nem tömeg, de azzá válhatik, mihelyt valamely esemény azonos gondolatot vagy érzést kelt fel a jelenlevőkben. Az utcán járó-kelő, dolgaikra siető emberek nem alkotnak tömeget, de történjék, hogy a villamos valakit elgázoljon, hogy egy üzletből kirohanó ember tolvajt kiáltson, hogy tüzi lárma keletkezzék: a járó-kelők összecsoportosulnak, üzőbe veszik a tolvajt, a tűz helyére sietnek stb.

Az ily meglepetésszerűen, egy pillanat alatt keletkezett tömeg mindig szervezetlen és a legkülönbözőbb nemű elemekből alakul; találkoznak benne férfival, nővel, — gyermekkel, felnőttel, öreggel, — a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz tartozókkal.

Az embersokaságot többé-kevésbé egygyé forrasztó közös cél, eszme, gondolat vagy érzés azonban nem szükségképpen a pillanat hatása alatt keletkezik; előfordul, hogy már előzőleg ismeretes és vagy több embernek egybehívására ad alkalmat, vagy jogi, erkölcsi, illetve társadalmi kötelezettséget teremt, melynek tudatában számosan összegyülekeznek, — vagy végül általános érdeklődést kelt, s mintegy ösztönöz a megjelenésre. Az ilyen embersokaság szintén tömeg, mert az együttlevőket ugyanaz a cél stb. fűzi össze, s a váratlanul keletkezett tömegtől csak abban különbözik, hogy ugyan szervezetlen, de könnyen hajlik a szervezettségre, és hogy — bár heterogen elemekből is alakulhat, de — többnyire egynemű, hasonló társadalmi osztályból származó, vagy legalább is azonos gondolkodású, illetve érzésű elemekből tevődik össze. A tömegek ilyen sorába tartoznak pl. a program-beszéd meghallgatására összegyűlt választók, a templomban ájtatoskodó nép, a temetés alkalmán megjelent rokonok, jó barátok, ismerősök, a király bevonulására várakozó kíváncsiak, a tanár vagy felolvasó hallgatósága, a színházközönség stb.

A tömegtől élesen megkülönböztetendők azok az embersokaságok, melyeket a szervezetség és az elemek egyneműsége jellemez, a milyenek pl. a különböző jogi vagy társadalmi alapon szervezett gyűlések. Megjegyzendő, hogy a gyűlésen jelenlevő embersokaság is átalakulhat tömeggé, ha pl. valamely váratlan fordulat a jelenlevőket az előre szabályozott

mederből kisodorja és ugyanakkor bizonyos nem számított vagy csak néhány egyén által ismert cél, eszme vagy érzelem köré csoportosítja. A vármegye székházába összehívott törvényhatósági bizottsági tagok gyűlést alkotnak; de történjék, hogy valamely bizottsági tag a gyűlést, mintilyent, vagy a közszeretben álló alispánt megsértse: a szikra fellobbantja a szenvedélyeket, megszakad az eddig tán higgadt tárgyalás fonala, a feltámadt új érzés új kapcsolatot teremt, melyet a pillanat tüze kovácsolt össze, s íme: előttünk áll a tömeg.

Egyfelől az embersokaság, másfelől a tömeg és a szervezett emberösszességek között tehát az a különbség, hogy míg az embersokaság csak *fizikai* csoportot jelent: több embernek egyszerű együttlétét ugyanazon helyen és ugyanazon időben, minden összefüggés nélkül, addig a tömeg és a szervezett emberösszesség eseteiben *szociális* csoporttal állunk szemben: több embernek egyidőben, ugyanazon helyen való együttlétével, melyet némi majd erősebb, majd gyengébb kapcsolat: cél, eszme, gondolat vagy érzésközösség jellemez.

A tömeget összefűző kapcsolat muló, rövidebb ideig tart, könnyen és hamar felbomlik, a szervezett emberösszességé ellenben állandó, vagy legalább is hosszabb életű s ugyanazon elemeknek többszöri egybegyűjtésére képes, szóval ismétlésekre hajló.

Mindazonáltal a tömeg s a szervezett emberösszesség között a leglényegesebb különbség abban rejlik, hogy míg a tömeg mindig szervezetlen és inkább különmemű, mint egy-memű elemekből áll, addig az organizált emberösszességet a szervezettség és az azt alkotó elemeknek többé-kevésbbé egy-memű volta jellemzi.

Összefoglalva az eddig mondottakat, megállapíthatjuk, hogy: *a tömeg oly szervezetlen és többnyire igen különböző memű, ugyanazon helyen és egyidőben jelenlevő egyénekből álló embersokaság, melyet valamely közös cél, eszme, gondolat vagy érzés kapcsol egybe.*¹

¹ V. ö. Tarde, *L'opinion et la foule* 32., 167. s köv. l.; Sighele, *Psychologie des Auflaufs*, 28. l.; u. a. *La delinquenza settaria*, 51. s köv. l.; *Le Bon*, i. m. 144. s köv. l.; Vidal, i. m. 520. l.; Prins, i. m. 121. l.; Jászi, i. m. 269. l.

2. A tömeg különböző neveit felsorolni úgyszólván a lehetlenséggel határos; legfőlebb némi kategorizálásról lehet szó.

E helyütt főleg azoknak a különbözőségeknek szembeállítására szorítkozom, melyeknek ismerete a tömegtulajdonságok vizsgálatánál hasznosítható, s a melyek a tömegbűn keletkezésénél elsőrendű szerepet játszanak.

Merőben *külső* tulajdonságok szerint megkülönböztetendők a *szabad ég alatti* s a *négy fal közti* tömegek; már itt jelzem, hogy a nyílt helyen, szabad ég alatt összegyűlt tömeg sokkal inkább hajlik a bűnre, mint a zárt helyen levő. A büntetendő cselekmény elkövetése ugyanis bizonyos mozgás-szabadságot tételez fel, már pedig a falak közé zsúfolt tömeg többnyire többé-kevésbé akadályozva van a szabad mozgásban; de ettől eltekintve: a tömegben levő egyénre — mint ki fogom mutatni — óriási befolyást gyakorol a nagy szám, mely egyfelől erőit növeli, másfelől azáltal, hogy a cselekmény elkövetése után könnyíti az eltűnés alkalmát: benne a felelősség érzetét csökkenti. — már pedig szabad ég alatt korlátlanul növekedhetik a tömeg, ellenben valamely zárt helyiségben csak bizonyos számig szaporodhatik, s minél nagyobb, minél inkább betölti a termet, annál jobban akadályozza a cselekvést és annál inkább nehezíti az eltűnés lehetőségét.

Igen jelentős különbséget eredményez továbbá a tömeg külső megjelenése és illetőleg az a körülmény, hogy a tömeget alkotó egyesek ülnek-e vagy állanak, illetőleg mozognak. Ez alapon különbség tehető az *ülő*, *álló* és *haladó* vagy *mozgó* tömeg között. Azok a sajátos tulajdonságok, melyek a tömeget jellemzik, legélesebben a haladó vagy mozgásban levő tömegnél domborodnak ki, az álló tömegnél már halványabbak, s az ülő tömegben alig ismerhetők fel. A szuggesztíó, mely a tömegjelenségek létrejöttének egyik legerősebb tényezője, mely a tömegben elmerülő egyént olyannyira átalakítja, rendes gondolköréből kiragadja és mintegy más egyéniséggé teszi: leghatékonyabb és leggyorsabb a mozgásban levő, nyüzsgő tömegnél, melyben az egyén szomszédjai folyton változnak. A ragály terjedésének is előfeltétele: a minél több emberrel való érintkezés. Az álló tömeg, melyben az egyén az egész idő alatt ugyanazokkal cseréli ki gondolatait és érzelmeit, már sokkal

kevésbé fogékony a szuggesztióra; az egyéniség is kisebb mértékben változik meg. Legcsekélyebb a szuggesztió hatására az ülő tömeg esetében, melynek elemei rendszerint teljesen megtartják egyéniségüket. Itt az érzelmek nem szomszédról szomszédra és így fokozatosan erősödve, hanem csak egy pontról ragályozódnak a halló vagy látószervek közvetítésével. Jól mondja Tarde: »S'asseoir c'est commencer à s'isoler en soi«.¹

Az ülő s álló tömeg csak érzelmeinek, gondolatainak kifejezésére képes; a mint a szoros értelemben vett cselekvés terére lép: mozgásba jön; kétségtelen ezek alapján, hogy az ülő vagy álló tömeg, illetve ennek tagjai csupán az érzelmek vagy gondolatok egyszerű kifejezésével elkövetett büntetendő cselekmények (becsületsértés, rágalmazás, istenkáromlás, hamis vád stb.) esetében jöhetnek a büntetőtörvénykönyvvel ellenkezésbe; valóságos cselekvésre csak a haladó vagy mozgásba jött tömeg, illetve ennek tagjai alkalmasak; ölést, rombolást, gyujtogatást álló vagy ülő tömeg nem követ el.

Tekintettel a tömeget alkotó és túlsúlyban levő elemekre, a megkülönböztetés további alapjául szolgálhat: a kor, a nem, a fajjelleg, a városi vagy falusi eredet, a bizonyos társadalmi osztályhoz tartozás.

A *gyermekkorban levők* az iskolán s a játszóhelyeken kívül alig alkotnak tömeget; az említett helyeken is különben rendszerint oly szigorú ellenőrzés alatt állanak, hogy legföllebb gyermekies lelkesedésüknek adnak kifejezést és ha a felügyelő távollétében rövid időre fel is bomlik közöttük a rend, kitöréseik inkább csak pajzánságnak vagy csintalanságnak minősíthetők.

Az *ifjúkorban* már sokkal sűrűbbek a valóságos tömegjelenségek. Az amúgy is inkább kedélyi életet élő ifjú, ki gondolatainak szabad kifejezésében, mozgásában, önállóságában immár korlátokat alig ismer, s a meglevőkön is fiatalos hévvel igen könnyen túlteszi magát, erős hajlammal bír a csoportosulásra; a legkisebb valódi vagy vélt sérelem tömegbe gyűjti az elégedetleneket. Elég e tekintetben a főiskolák hallgatóságának magatartására a figyelmet felhívni. A legkisebb ok elegendő

¹ V. ö. Tarde, *L'opinion et la foule*; 192. 1.

sokszor, hogy a tanár szembetalálja magát a mellette vagy ellene tüntető tömeggel. Az ifjúkorban levők tömeget alkotva nem ritkán büntetendő cselekményeket is követnek el; e cselekmények rendszerint a szóbeli sértések, személy elleni erőszak s a vagyonrongálás köréből kerülnek ki; az indulat igen magas fokára kell jutnia az ilyen tömegnek, hogy annak elvakult tagjai testi sértés vagy ölés elkövetésére ragadtassanak, bár e tekintetben sok függ a tömeget alkotók faji hovatartozásától és műveltségi állapotától.

Megemlítem még, hogy az ifjúkorban levők, mint ezt a mindennapi tapasztalat igazolja, nagy hajlandósággal bírnak a bármi okból keletkező s bármely elemekből álló tömeghez kapcsolódni. E körülmény figyelembe vétele főleg azért jelentős, mert sokszor csak a fiatal elemeknek csatlakozása révén magyarázhatók meg azok a változások, melyek valamely tömeg jellegén, magaviseletén némelykor oly rohamosan előállanak.

A legtöbb tömeg a *férfikorban* levőkből alakul. A tömeg e neme alkotja az alaptypust; ennél ismerhetők fel azok az általános tulajdonságok, melyek minden tömegnél jellemzők. Az esetleg jelentkező sajátos jellemvonások mindig valamely különös okra vezethetők vissza, így a nők vagy a fiatal-korban levők csatlakozására.

Az *öregkorúak* ritkán verődnek össze tömeggé, s ha mégis, többnyire higgadtak. Cselekvésre már gyengébb testi erejüknél fogva is alig képesek, tehát legfőllebb szóval követnek el büntetendő cselekményt. Ha a fiataikorúak vagy férfikorban levők alkotta tömegben nagyobb számmal vannak jelen, többnyire a csitító, mérséklő elemet képviselik.

A kor hatását a tömegek alakulására s nemeire találóan jellemzik Tardenak következő szavai: »Il semble que la tendance à s'attrouper aille en grandissant de l'enfance à la pleine jeunesse, puis en décroissant de cet âge à la vieillesse«.¹

A *nemi különbség* alapján megkülönböztethető a túlnyomó részben férfiakból, illetőleg nőkből álló tömeg. Figyelemmel úgy a régmúlt, valamint az utolsó idők példáira, megállapítható, hogy a nők tömege sokkal ritkább jelenség, mint a férfiaké.

¹ V. ö. Tarde, L'opinion et la foule, 31. l.

A nők életmódja ugyanis kevésbé ad alkalmat tömegek alkotására, mint a férfiaké; az előbbieknél hivatása a házi tűzhelyhez fűződik, az utóbbiaké a külvilágban találja terét. A nők távolmaradása a tömegtől, illetve rendszerint csekély számmal való részvétele egyébként nagy szerencse a társadalomra; az a kevés példa, melyet az úgyszólván csupán vagy legalább is túlnyomóan nőkből álló tömegekről a történelem tudomásunkra hoz, igen borzalmas színekben tárul elénk. Elég e tekintetben az 1789. év október 5-én és 6-án orkánként pusztító francia nők tömegének példáját felidézni, melynek pusztításait s kegyetlenkedéseit midőn Taine oly élethűen lefesti, így kiált fel: »e tömeg valóságos csorda, az állati erőszak kifolyása, mely fejtetlen és zsarnoki egyaránt«. ¹ A tömeg, melyben sok a nő, igen gyakran elveszti uralmát s a legborzalmasabb tettekre kész; »je mehr Frauen mit ihrer grösseren Eindrucksfähigkeit sich unter der Menge befinden — úgymond Aschaffenburg — um so grösser wird die Gefahr«. ² A nők szereplése a tömegben egyébként még annyiban is jelentős, hogy azok rendkívüli tüzelő hatással vannak a férfiakra; a talán tépelődő férfi, ha attól tart, hogy a nő gyávasággal fogja vádolni, azonnal megváltozik s férfiasságát hiszi érvényre juttatni, midőn a serkentő szavakra cselekvéshez lát. A férfitermészetnek e sajátos tulajdonságát rajzolja meg Gerhart Hauptmann a »Takácsok«-ban, midőn a sokáig tünődő Gottliebet egyik takácsasszony gúnyolódó szavainak hatása alatt küldi a tömegbe. Nehány perczczel előbb még eléggé higgadt Gottlieb, sőt azt mondja: »Megyek a dolgomra, tőlem történhetik akármi«, de midőn a takácsasszony gúnyosan bekiált: »Gottlieb! nézd a feleségedet! Több a bátorsága, mint neked! Úgy ugrál a panganétok előtt, mintha muzsikára járná!« kirohan, s belevegyül a lázongó tömegbe. ³

¹ Taine, A jelenkori Franciaország alakulása; fordította Toldy László; Budapest, 1882, II. kötet 155—170. l.

² V. ö. Aschaffenburg, i. m. 98. l.

³ V. ö. Gerhart Hauptmann, A takácsok, színmű; fordította Komor Gyula; Magyar Könyvtár 219. sz. 84. és 92—93. l. A nőkből álló tömeg jellemvonásaira v. ö. még Sighele, Psychologie des Auflaufs, 126—128. l.; Tarde, L'opinion et la foule, 29—30. és 195. l.; Joly, La France criminelle, 408. l.

A *faj-* és illetőleg *nemzeti jelleg* szintén rendkívül éles különbségeket hoz létre a tömegben. A tömeg ugyanis — mint erről meg fogok emlékezni — leginkább azokat a tulajdonságokat hozza felszínre, melyek az együttlevő sok embernél közösek. A nevelés, a foglalkozási ág, a társadalmi környezet is teremtenek azonos tulajdonságokat, de mindezeket felülmúlják a faj-közösségből eredő s az embert egész életén át kísérő azonos sajátosságok, melyek az elszigetelten élő vagy cselekvő embernél sokszor elmosódnak ugyan, de előretörnek és érvényesülnek, mihielyt az egyén tömegbe jut. »L'âme de la race domine donc entièrement l'âme de la foule« — mondja Le Bon¹ — s hogy mily igazak e szavak, azt bizonyítani alig is szükséges; hasonlítsuk csak össze az angol s az olasz főváros színházainak mindennapos közönségét; ott a hideg nyugalom, itt a legnagyobb mérvű hevülékenység jellemzik a tömeget. Általános szabályként állítható fel körülbelül, hogy minél vérmesebb a faj, annál hamarabb ragadtatja el magát az annak elemeiből alakult tömeg a cselekvésre és tehát büntetendő cselekmények elkövetésére, — és megfordítva. Le Bon szerint: »Les foutes sont partout féminines, mais les plus féminines de toutes sont les foutes latines.«²

Tarde, ki a bűnösségnek a városi és illetőleg a falusi étellel való viszonyát általában nagy alapossággal fejtegeti, különbséget tesz a *városi és falusi tömeg* között. E megkülönböztetés annyiban jelentős, a mennyiben a városi nép a folytonos zaj, lárma és ennek következtében kifejlődő idegesség folytán sokkal gyorsabban verődik össze tömeggé és sokkal ingerlékenyebb, mint a falusi nép, melyet inkább a türelmesség és a nyugodtság jellemez. A falusi tömeg nehezebben alakul meg és csak igen erős inger hatása alatt jön izgalomba, de ha egyszer felverték, félelmetesebb, mint a városi tömeg. »Les foutes rurales, plus difficiles à mettre en mouvement, sont plus redoutables une fois lancées.«³

¹ V. ö. *Le Bon*, i. m. 145. l.

² V. ö. *Le Bon*, i. m. 27. l. V. ö. idevonatkozólag még: *Tarde*, *L'opinion et la foule*, 13—16., 202—203. l.

³ V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule*. 34—35. l., 195 l.; u. a. *La Philosophie pénale*, 327. l.

Tekintettel a tömeg elemeinek *társadalmi állására*, különbség tehető a magasabb és illetőleg alsóbb társadalmi osztályokból eredő egyének alkotta tömegek között. A műveltség magasabb fokán állók tömege rendszerint csak az érzelmek kifejezésének területén marad, de azért előfordul, hogy valamely nagyobb izgalom hatása alatt rombol, tör, zúz, testi sértest követ el, sőt ölésre ragadtatik.¹ A kevésbé művelt elemekből alakuló tömeg már sokkal többször jön összeütközésbe az állami renddel; az alacsonyabb sorsból származó ember önmagában többnyire sokkal gyengébb, semhogy érdekeit külön-külön érvényesíthetné; elégtelensége a tömegben — hol a gyengék egyesülve nagy erőre tesznek szert — jut felszínre, és rendszerint erőszakos cselekményekben nyilvánul meg. Az alsóbb társadalmi osztályok tömege nem ritkán eredetileg csak kivánságát óhajtja nyomósabb alakban kifejezni, s ha a »tettek mezejére« lép, ennek oka többnyire abban keresendő, hogy a tömeg összetoborozza s magába szívja az ú. n. gyanus elemeket (csavargók, koldusok, lézengők, prostituált nők, szokásos bűntettesek stb.) s így kiegészülve a tulajdonképpeni izgatók, és cselekvésre ösztönzők seregével: romboló, pusztító vagy vérengző tömeggé alakul át. Joly szerint: »chaque fois qu'on voit quelque orage politique poindre à l'horizon, les mêmes gens arrivent, comme certains animaux, qui viennent de loin quand ils sentent un corps en décomposition«.²

Az embersokaságot egybefűző közös czél, illetőleg az összes egybegyűlteket átjáró közös gondolat, eszme vagy érzés iránya és tartalma alapján megkülönböztetendők: a vára-

¹ Például szolgálhat az 1707. évi ónodi országgyűlésen a túróczi követek megölése; v. ö. *Aldásy Antal*, Az 1707. évi ónodi országgyűlés története, Századok, 1895. évf. 718. s. köv. l.

² V. ö. *Joly*, La france criminelle, 413. l. *Taine* is utal e saját-szerű jelenségre: »Minden nagyobb felkelésben vannak ily gonosztevők, foglalkozás nélküli emberek, a törvény ellenségei, vad és kétségbeesett csavargók, kik, mint a farkasok, mindenütt megjelennek, hol zsákmányt szagolnak«, i. m. II. k. 26. l. »Ezentúl ezek az új vezérek: mert minden csoportosulásban az a legbátrabb, a legkevésbé aggódó lelkiismeretű, ki a csőcesélék élén jár és példát ad a rombolásban« u. o. 27. l.; v. ö. még u. o. 43., 53. l., valamint *Sighele*, Psychologie des Auflaufs, 121. s. köv. l.

kozó, figyelő, érzelmeit vagy gondolatait nyilvánító és cselekvő tömeg.

A *váramozó tömeg* már keletkezését tekintőleg is eltér a többitől; létrejöttének oka többnyire valamely előzetesen felkeltett vagy felébredt érdeklődés, mely kíváncsiságot teremt s összegyűjti, összetereleli mindazokat, kiket hatalmába kerít arra a helyre, hol az érdeklődés tárgya fel fog tűnni. Jellemző példája a váramozó tömegnek a király, győztes hadvezér bevonulását látni kívánó embersokaság, a színház-közönség, mielőtt a függöny felgördül stb. A tömegnek e neme rendszerint igen türelmes,¹ bár bizonyos esetekben hamar elveszti türelmét, minek azután jelét is adja a megszokott külső kifejezésekkel, pl. a színház közönsége topogással, midőn a túlhosszúra nyúlt felvonásközt meg akarja rövidíteni. A váramozó tömeg, melyet a passzivitás jellemez, sohasem követ el büntetendő cselekményt.

A *figyelő tömeg* többnyire a váramozó tömegből alakul át; példája a tanár, felolvasó, egyházi szónok előadását, felolvasását, illetve beszédjét hallgató, a király bevonulását figyelő embersokaság, a színház közönsége, midőn látó és halló szerveivel figyelemmel kíséri az előadást stb. A figyelő tömeg abban az esetben, midőn a látottak vagy hallottak mintegy elbűvölik, midőn úgyszólván a szónak ígérete alatt áll: a feszültség bizonyos fokára emelkedik, majd kitör és érzelmeit a legnagyobb erővel kifejezésre juttatja. Nem ritkán oly sajátos az ígézet hatalma, hogy a lelkeket elragadó jelenet már elmúlt, a gyűjtő szavak már elhangzottak s a tömeg még csendes, mindenki elbűvölve áll meg, vagy marad ülve néhány pillanatig, de azután annál nagyobb a lelkesedés; a felszabadult érzelmek és gondolatok féket nem ismerve fellobbannak s a felcsapó óriási láng sokszor azonnal a cselekvés terére úzi a tömeget. Ígézet hiányában a tömeg figyelme rendszerint abban az arányban csökken, a mely arányban a jelenlevők száma emelkedik. Tarde beszéli el, hogy a főiskolák hallgatósága annál figyelmesebb, minél kevesebben vannak; a hol 100, 200, 300 hallgató van jelen a

¹ »Pendant les fêtes franco-russes, des multitudes parisiennes stationnaient trois au quatre heures, immobiles, pressées, sans signe aucun de mécontentement, sur le trajet que le cartège du tzar devait suivre.« V. ö. Tarde, L'opinion et la foule, 39. l.

tanár előadásán, ott mindig hallható némi zaj, suttogás, és ha ugyanazt a 100 hallgatót huszonötével négy terembe osztjuk fel, e kisebb szám az előadást rendszerint a legnagyobb csendben és figyelemmel hallgatja. E sajátos jelenség magyarázata Tarde szerint a nagy szám hatalmában keresendő, »c'est que l'orgueilleux sentiment de leur nombre enivre les hommes rassemblés et leur fait mépriser l'homme isolé qui leur parle, à moins que celui-ci ne parvienne à les éblouir et à les charmer.«¹

A büntetőjogot érdeklően meg kell jegyeznem, hogy a figyelő tömeg is passzív, nem cselekszik, tehát míg e stádiumot el nem hagyja, büntetendő cselekményt nem követ el.

Említettem, hogy a figyelő tömeg, főleg ha az ígézet hatása alatt áll, néhány pillanat alatt átalakul érzelmeit nyilvánító, sőt nem ritkán alig észrevehető átmenet után cselekvő tömeggé. A büntetőjog szempontjából különösen ez utóbbi hívja fel figyelmünket.

Az *érzelmeit vagy gondolatait kifejező tömeg* már aktív s igen különböző a szerint, a mint a nyilvánuló érzelmek vagy gondolatok az erkölcsösség vagy erkölcstelenség, jogosság vagy jogtalanság tövéről fakadnak. A temetésen jelenlevő siránczó tömeget számos árnyalat választja el a bérviszonyokkal elégedetlen munkások tömegétől, mely a strike-vezér izgató és gyűjtő szavainak hatása alatt halált kiált a munkaadókra.

Az érzelmek nyilvánító tömeg legfőlegbb szóval követ el büntetendő cselekményt, jelentősége inkább abban a veszélyességben rejlik, mely cselekvésre irányuló hajlamában és készségében jut kifejezésre s indokolttá teszi a rendőri beavatkozást.

A tömeg büntetteinek elkövetőit tulajdonképpen a *cselekvő tömeg* szolgáltatja. A tömegnek e neve ugyan igen gyakran nemes utakon halad, a mikor például örömet, szeretetét, bánatát, vígságát vagy hazafias érzelmeit fejezi ki tettekben,² de viszont

¹ V. ö. Tarde, L'opinion et la foule, 41. l.

² Legmegkapóbb példa e helyütt az 1848. évi nemzeti adakozás esete. Vasváry Pál szavaira és Rottenbiller s Kacs Kovics példájára: »a tömeg mint a megzavart hangyaboly egyszerre csak megmozdult. A lelkesedés láza remegtette meg az embereket. Nyüzsgés támadt. Mindenki az oszlopcsarnok felé igyekezett, hogy mielőbb meg hozza szent áldozatát.« V. ö. Gracza, Magyar szabadságharc története, I. köt. 358. l.

ha a gyűlölet, boszú, harag vagy elkeseredés vezeti: mindenre kész, nem kímél sem életet, sem vagyont, sem szabadságot. Gyönyörűen mondja Tarde: »Pour quelques maigres arbres de la Liberté qu'elles ont plantés, combien de forêts incendiées, d'hôtels pillés, de châteaux démolis par elles! Pour un prisonnier populaire qu'elles ont parfois délivré, combien de lynchages, combien de prisons forcées par des multitudes américaines, ou révolutionnaires, pour massacrer des prisonniers haïs, envieux ou redoutés!«¹

II. A tömeg tulajdonságai.

Nem czélom ugyan a tömegjelenségeket összes vonatkozásaikban kutatás tárgyává tenni és minden oldalról: a reájuk ható tényező világában, továbbá egész teljességgel lélektani és erkölcsi, valamint értelmi szempontból ismertetni, mindazonáltal tekintettel arra, hogy a tömeg büntetteinek és az ezek nyomán előálló felelősség, valamint a represszió és prevenczió kérdéseinek beható tanulmányozása eredményre csak úgy vezethet, ha ismerjük a cselekmény elkövetésére befolyást gyakorló tényezőket, a tömeg értelmiségét, erkölcsi és lelki állapotát: bár vázlatosan, csupán e czél vonta határokon belül, az említett vonatkozásokat is be kell vonnom fejtegetéseim keretébe.

Jórészt csak arra szorítkozom, hogy a tudomány által feltárt eredményeket leírjam s a tömegtulajdonságok közül főleg azokat emeljem ki, melyek a bűnösség területére tévedt embersokaságot jellemzik.

Vizsgálni fogom különösen a természeti tényezők hatását; a tömeg érzelmeinek, vágyainak, eszméinek s gondolatainak összefüggését a közvéleménnyel és e helyütt az ú. n. vezetők befolyását; majd reámutatok azokra a sajátyszerű értelmi, lelki és erkölcsi tulajdonságokra, melyek minden, de főleg a bűnös tömegnél felismerhetők.

1. Évtizedek óta vizsgálják nemcsak a büntetőjogászok, de a statisztikusok, a lélektan, erkölcsstan és szociológia műve-

¹ V. ö. Tarde, *L'opinion et la foule*, 44. l.

lői is: a *természeti tényezőknek* hatását az emberi cselekményekre s általában a társadalmi élet alakulására.¹ E tényezők közül főleg a földrajziaknak és hőmérsékletieknek befolyása tagadhatatlan, de viszont kétségtelen az is, hogy azoknak az egyes ember nincs kérlelhetetlenül alávetve. A földrajzi fekvés, a levegő páratartalma, az évszakok, a hőmérséklet mind csak egy-egy tényezőt alkotnak, melyek a szociális és egyéni tényezőkkel együtt éreztetik hatásukat és bizonyos összműködésben leginkább mint gazdasági és műveltségi faktorok érvényesülnek; csak másokkal együtt működnek, melyek azokat módosíthatják, megsemmisítik vagy élesítik.²

Kellő óvatossággal szabad tehát csak azokra az eredményekre támaszkodnunk, melyeket e részben a kutatók felszínre hoznak.

A természeti tényezők s a tömegjelenségek összefüggését különösen Lombroso és Laschi tanulmányozták nagy előszere-ttel. Vizsgálódásaik során arra a — többé-kevésbé statisztikai adatokkal is támogatott — eredményre jutottak, hogy a tömegbűntettek sokkal sűrűbbek a délvídeken, mint északon, gyakoribbak a meleg hónapokban, mint a hideg évszakokban.³ A tények ilyszerű alakulására ugyan nézetem szerint a faj-jelleg s az általános társadalmi állapotok is jelentékeny befolyást gyakorolnak, mindazonáltal nem tagadható az éghajlati és hőmérsékleti tényezők közvetlen hatása sem. Az egyedül álló ember ugyanis sokkal könnyebben tud ellentállani az élettani változásokat előidéző kosmikus tényezőknek, mint a tömegben levő, ki — mint ki fogom fejteni — alig marad ura akaratának. Maga Tarde is, ki különben tagadásba veszi a földrajzi és éghajlati tényezők befolyását, kénytelen beismerni azoknak a

¹ V. ö. *Földes*, i. m. 118. s köv. l.; *Aschaffenburg*, i. m. 11. s köv. l.; *Angyal*, Büntetőjogi előadásai 141. s köv. l.

² V. ö. *Földes*, i. m. 118. l.

³ Lombroso, ki közel száz év (1791—1880.) adatait közli, kimutatja, hogy a lázadások maximuma Európában júliusra, Dél-Amerikában a legmelegebb hónapra: januárra esik; viszont, hogy a minimum Európában december és január, Dél-Amerikában június hónapban mutatkozik; továbbá, hogy 10 millió lakosra Európa északi részeiben 12, Közép-Európában 25, a déli országokban pedig 56 lázadó esik. V. ö. *Lombroso*, Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens, 5. s köv., 12. l.

tömeg alakulásánál s a tömegcselekményeknél észlelhető szerepét. »La pluie et le soleil, l'hiver et l'été, ont une action directe sur la formation des rassemblements extérieurs de personnes, condition première des attroupements séditieux.«¹ Az eső határozott ellensége a tömegnek,² ellenben a napsugár éltetője;³ nem csodálhatni, hogy Bailly, a forrongó Páris polgármestere áldotta az esős napokat és izgatottan ébredt, ha a reggel derült és napsugaras volt.⁴

2. Az érzelem, mely a tömeget alkotók lelkét betölti, az eszme, melyért lelkesülnek s a cél, melynek megvalósítására törnek, csak a váratlanul feltűnt esemény hatása alatt keletkezett tömegnél születik meg a pillanat hevében. Az utcza közönsége, melyet a tüzilárma tömeggé ver össze, vagy a mely a szemeláttára elkövetett gyilkosság tettesét üzőbe veszi s ezt hatalmába kerítve, a fellobbant bosszú érzetének tövéről fakadt szenvedélyességgel megöli: nem valamely — már előzőleg társadalmi úton — felkeltett érzelem, eszme vagy cél befolyása alatt áll,⁵ és ha az út, melyre lép, nem is járatlan, de semmi esetre sincs úgy előkészítve, mint az, melyet a rövidebb-hosszabb időn keresztül bizonyos kimagasló gondolat rabjává tett egyének tömege választ. A meglepetésszerűen keletkezett tömeg ennél fogva többnyire a tömegalakulás okául szolgáló esemény fakasztotta közvetlen és legtermészetesebb érzelem rabja, a cél is, melyet esetleges cselekvésénél mintegy öntudatlanul kitűz: a legteljesebb összhangzásban van az illető esemény vagy ok lényegével; a mesterkéeltségnek többnyire még az árnyéka is hiányzik. Az ily tömeg egyike azoknak a társa-

¹ V. ö. *Tarde*, Études pénales, 302—303. l.; u. a. L'opinion et la foule 13., 31. és 201. l.; v. ö. idevonatkozólag még: *Sighele*, Psychologie des Auflaufs, 85. l. 2. jegyz.

² Bár ez alól is van kivétel, pl. a sajtószabadságot kivívó tömeg 1848. évi márcz. 15-ikén.

³ »Un rayon de soleil la rassemble, une averse la dissipe«, v. ö. *Tarde*, L'opinion et la foule, 13. l.

⁴ V. ö. *Taine*, i. m. II. köt. 135. l.

⁵ Bár az előzmények hatása rendszerint itt is felismerhető, ha nem is oly élességgel és közvetlenséggel, mint egybütt. Az ily meglepetésszerűen keletkezett tömeg többnyire valamely előző példa nyomán alakul, érez és cselekszik.

dalmi jelenségeknek, melyek leghívebben tükrözik le az emberi természetnek eredeti sajátosságait. A tömeg e neménél rendszerint nincs határozottan felismerhető *vezető*, legföllebb az történik meg, hogy az összegyűlték egyike vagy másika, többnyire a vérmesebb, szenvedélyesebb egyének, maguk is a meglepetés hatása alatt: a többieket megelőzve fejezik ki bennük már lánggra gyúlt érzelmeiket s még mielőtt a higgadtabbak felocsudnának, kiadják a jelszót, megkezdik a cselekvést. A felelősség szempontjából már itt erősen hangsúlyozandónak tartom *a meglepetésszerűen keletkezett tömegnek* e sajátos tulajdonosságát, mely — hogy ismétljem — abban áll, hogy tulajdonképpeni, a szó valódi értelmében vett vezetői rendszerint nincsenek.¹

Egész más kép tárul elénk a tömegek azon neménél, melyeket *előkészített tömegeknek* nevezhetünk. Ezek nem a pillanat művei, hanem rövidebb hosszabb idő munkájának eredményei, s ha váratlanul, talán formailag előkészítés nélkül jönnek is létre, tényleg nem valamely rögtön támadt érzelmet fejeznek ki, vagy hirtelen kitűzött cél irányában mozgósítják erőiket, hanem bizonyos — az egyesekben — már régóta lapangó eszme által üzetve örülnek, lelkesednek vagy átkozódnak, dühöngnek és követnek el ezen érzelmeknek megfelelő cselekményeket.

A népben elégületlenség támad, vagy gyűlölet keletkezik bizonyos osztály iránt; megjelennek a látóhatáron az eleinte titkosan, majd nyíltan működő izgatók; a hírlapok állandóan szítják ez érzelmeket; kifejlődik a közvélemény, mely mindjobban tért foglal. Az így összegyűlt gyulékony anyag most már csak arra vár, hogy valaki szikrát vessen közé, vagy azt valamely véletlen esemény lángbaborítsa. »Le plus souvent, quand une foule commet des crimes... il y a derrière elle un public qui la meut«.²

A mesterségesen szított közvélemény és a tömegalakulás

¹ De azért itt is előtérbe lép mindig egy vagy több egyén, kik a tömegből kiválva, a cselekvésnek irányt adnak.

² V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 57. l. u. o. *Études pénales* 303. l.; *Le Bon*, i. m. 68., 129. s köv. l.; *Sighele*, *Psychologie des Auf- laufs* 115. s köv. l.

viszonyára jellemző példa az 1831. évi felvidéki tót parasztok lázadása, melyet lelketlen bujtogatók készítettek elő. A kolera pusztításai közepette a műveletlen tót nép, midőn azt tapasztalja, hogy az intelligencia és a zsidóság közt sokkal kevesebb a betegedések és halálozások száma, korlátoltságában nem jön rá, hogy ez a kedvezőbb életmód, a nagyobb tisztaság és rendszeret s a csekélyebb létszám következménye, hanem inkább hisz a bujtogatóknak, kiknek izgató szavaira borzasztó gyanú vesz rajta erőt s elhitei magával, hogy nem a kolera, hanem az urak és zsidók gonoszsága oka a nép pusztulásának, azok mérgezik meg a kutakat, azok osztanak ki orvosság helyett mérget, hogy kiirtsák a parasztot. A szenvedélytől elvakított nép, hogy képzelt ellenségein bosszuját kitöltse, azoknak nemcsak életére, hanem vagyonára is ráteszi a kezét.¹ Az utolsó idők horvátországi és alföldi szocialisztikus parasztlázadásai, valamint az ipari munkásoknak munkabeszüntetéseivel kapcsolatos tömegmozgalmai is mind erős közvéleményre támaszkodnak, melyet úgyszólván kivétel nélkül vakmerő izgatók teremtenek meg.

Az ú. n. *előkészített tömeg* tehát már megalakulása előtt vezetők hatása alatt áll, kik egész rendszeresen izgatnak s terjesztik azokat az eszméket, melyek majdan, ha az alkalmas pillanat elérkezik, a tömeget rabul ejtik.² Ezek az izgatók a cselekvés idején rendszerint eltűnnek s helyüket más, a tömeget irányítani jobban képes egyéneknek engedik át, bár nem ritkán maguk állanak a tömeg élére.

Büntetőjogi szempontból minket ebben az egész kérdésben főleg az érdekel, hogy az előkészített tömeg mindig vezetők után indul. Az 1892. évi brüsszeli nemzetközi bűnügyi anthropologiai kongresszuson e tétel helyességét ugyan kétségbe vonták, a felhozott bizonyítékokat azonban fényesen megecfázolta Tarde.³

¹ V. ö. A magyar nemzet története; szerkeszti Szilágyi Sándor; IX. köt. 236. l.

² V. ö. *Le Bon*, i. m. 107. s köv. l.; *Tarde*, *L'opinion et la foule*, 15., 54., 166., 172. s köv. l.; *Sighele*, *Le crime collectif*; 72. s köv. l.

³ V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 170., 173. s köv. l.; ugyanígy *Le Bon*, i. m. 105. s köv. l. — *Taine*: »A népnek mindig van szüksége vezetőkre és ezeket onnan veszi, a hol őket találja, majd a válogatottak, majd a söpredék közül« i. m. II. köt. 414. l.

Tényleg a tapasztalat s az ismert példák is mind azt igazolják, hogy a tömeg érzelmeinek alaphangját, mely azután ezerszeresen visszhangzik, a vezető szólaltatja meg, — hogy az eszmét, mely az egybegyűlteket bensejében talán még a hamú alatt formátlanul rejtőzik, a vezető önti szavakba, s hogy a cselekvés irányát és célját is ez szabja meg. Rendkívül fontos ezekenél fogva — főleg a felelősség kérdésének tanulmányozásánál — a tömeg ama tulajdonságának figyelemmel kísérése, mely a vezetők és vezetettek közötti megkülönböztetésben gyökerezik. A vezetettek úgyszólván vakon követik a vezetőket; amazok igen közel jutnak az öntudatlan állapot határához, sőt nem ritkán át is lépik azt, — ezek ellenben csak a láz hatását érzik és csupán akkor jutnak a tömegen uralkodó s az öntudat erejét csökkentő lelkiállapotba, ha nem a huzamosabb időn keresztül működő izgatók sorából kerülnek ki, hanem vagy velük született szenvedélyességüktől üzetve, vagy a tömeg által vezetőnek kikiáltva állanak annak élére, azaz ha maguk is a vezetettek érzelmeinek tájtékozó hullámain kerülnek felszínre.

3. Minden emberi cselekmény többé-kevésbé a cselekvő egyéniségének bélyegét hordván magán, annak erkölcsi és társadalmi megítélése csak úgy állhatja ki a bírálatot, ha az ítéletet megelőző vizsgálódás az egyéniségből indul ki és állandóan figyelemmel kíséri mindazokat az elemeket, melyekből a cselekvőnek egyénisége a cselekvés idejében összetevődik és mindazokat a tényezőket, melyek az egyéniségre erősítő vagy gyengítő hatást gyakorolnak, illetőleg a cselekvés irányát megszabják vagy legalább is majd eléggé szoros, majd rugalmasabb határok közé szorítják.

A tömeg körében elkövetett cselekmény helyes megítélése is feltételezi tehát az egyéniséget befolyásoló tényezőknek ismeretét, melyek közül minket elsősorban maga a tömeg érdekel, melyhez az egyént a cselekvés idején ezernyi szál köti, s mely a többi tényezők hatását olyannyira megváltoztatja, sőt nem ritkán megsemmisíti, hogy benne a cselekvő mintegy új egyéniséggé lesz, miért is ennek cselekménye csak úgy érthető meg, ha azt mint legnagyobbbrészt a tömeg befolyása alatt keletkezett jelenséget állítjuk a szemlélődő elé.

E megfontolás ösztönöz arra, hogy mindenekelőtt magát

a tényezőt ismertessem, azaz rámutassak azokra a sajátserű tulajdonságokra, melyek a tömeget általában, de különösen a bűn útjára tévedt tömeget jellemzik.

Tapasztalati tények bizonyítják, hogy a tömeg lelki jelenségei különbözők a tömeget alkotó egyesekétől, sőt ezeknek egyszerű sommázatától vagy átlagától is;¹ a legtisztességesebb elemekből alakult tömeg is nem ritkán büntetendő cselekmény elkövetésére ragadtatja magát és viszont elég példát idézhetnénk a történelemből, melyeknek esetében a legnagyobbbrészt gyanus egyénekből összeverődött tömeg dicsérendő tetteket hajtott végre s magának elismerést vívott ki.

Az írók, kik a tömegjelenségeket tanulmány tárgyává tették, e sajátserűséget általában egy új psyche keletkezésére vezetik vissza. Úgyszólván egyértelműleg vitatják, hogy a tömegben új lélek alakul, melynek jellemvonásai szerfelett különbözők a tömeget alkotó egyesek lelki tulajdonságaitól.² A részletkérdésekben már eltérnek egymástól a nézetek; így Sighele szerint új lelki jelenségek csak különmemű elemekből álló és szervezetlen tömegeknél jönnek létre, miért is szerinte Spencernek az a közismert tétele, hogy a halmaz jellege azon egységektől nyeri színét, melyekből alakul,³ csupán az egynemű egyénekből álló szervezett összességekre alkalmazható.⁴ Ez alapon — Ferri nyomán — Sighele a kollektív psychológiának mint önálló tudománynak felállítását sürgeti azzal, hogy az egyént az individuális psychologia, a társadalmat és a homogén elemekből álló szervezett emberösszességet a szociológia vonja a tudományos kutatás körébe, a szoros értelemben vett tömegre ellenben a kollektív psychológiának még csak felszínre hozandó

¹ Jászi, i. m. 269. l.

² V. ö. Tarde, Études pénales, 296—297. l.; Prins, i. m. 121. l.; Le Bon, i. m. 12. l.; Sighele, Psychologie des Aufbaus 12. s. köv. l.; Aschaffenburg, i. m. 98. l. Tudtommal csak Jelgersma utasítja vissza a tömeglélek létezésére vonatkozó tételt, melyet confugium ignorantiae-nak minősít, v. ö. i. m. 6. l.

³ V. ö. Spencer, Die Principien der Sociologie. Stuttgart, 1877. I. köt. 10. s. köv. l.

⁴ V. ö. Sighele, Psychologie des Aufbaus, 12. s. köv., különösen 26—29. l.

és rendszerbe foglalandó tételei nyerjenek alkalmazást.¹ Eltekintve ez utóbbi eszmétől, melyet Steinmetznek az amsterdami kongresszuson tett felszólalására² válaszolva, maga Sighele is csak a dolog lényegét nem érintő — tudományos határkérdésnek minősít,³ — Sighele első tételével szemben arra a Tarde s nálunk Jászi által képviselt álláspontra helyezkedem, mely azt vitatja, hogy a tömeglélek léte független a tömeget vagy szervezett emberösszességet alkotó elemek egyneműségétől, s a homogenitás csak annyiban jelentős, hogy minél egyneműbb egyénekből alakul meg a tömeg, annál inkább fognak annak lelki jelenségei az egyesekéhez hasonlítani.⁴ Teljesen igaza van ugyanis szerintem Tardenak, midőn azt mondja, hogy még a legkülönbözőbb nemű elemekből összeverődött tömeg is egyneművé lesz bizonyos tekintetben,⁵ sőt ott, hol nincs az együttlevő embersokaságban némi — akár a nemzeti, akár a vallási, akár a politikai vagy gazdasági téren nyilvánuló — érintkezési pont vagy legalább is valamelyes érzelem, gondolat vagy célközösség, ott tömeg létre sem jöhet. »L'hétérogénéité relative, en effet, et non absolue, importe seule à considerer. Si dissemblables que soient d'autre part les éléments d'une réunion, ils peuvent être dits homogènes quand ils se ressemblent au point de vue d'idée, du but, de la curiosité, de la passion, de la conviction, qui est l'âme de leur réunion.«⁶

Ha sikerül kimutatnunk, hogy a tömeg értelmi, érzelmi és erkölcsi magatartása nem egyezik a benne elmerülő egyesek lelki tulajdonságaival, úgy egyszersmind bebizonyítottuk a tömeg külön psychéjének létezését, mely tehát nem egyszerű sommázata a tömegtagok lelki tulajdonságainak, hanem lényegileg új termék.

¹ V. ö. *Sighele*, *Psychologie des Aufbaus*, 27. l. és *Le crime collectif*, 68—69. l.

² V. ö. az amsterdami kongr. iratai, 414. l.

³ V. ö. u. o. 419. l.

⁴ V. ö. *Tarde*, *Études pénales* 296—297. l. és *Jászi*, i. m. 269. l. 1. jegyz.

⁵ »une foule est toujours ou ne tarde jamais à être parfaitement homogène dans le sens parfait du mot«, v. ö. *Tarde*, *Études pénales*, 297. l.

⁶ V. ö. *Tarde*, *Études pénales*, 297. l.; ugyanígy az amsterdami kongresszuson tett felszólalásában Benedikt, v. ö. i. m. 416. s köv. l.

A) A tömeg *értelmileg* rendszerint nem emelkedik arra a fokra, melyen az azt alkotó egyének értelmének sommázata vagy csak átlaga is áll. Még a szervezett emberösszeségeknél is hányszor előfordul, hogy a közösen végzett értelmi munka eredménye silányabb, mint az, melyet az egyesek külön-külön létesítenek; hányszor tapasztalható, hogy maguk az esküdtek helytelenítik legjobban a verdiktet, melyet pedig ők hoztak meg. E sajátyszerűségnek, mely a szoros értelemben vett tömegnél úgyszólván szabályt képez,¹ oka abban keresendő, hogy a suggestiónak, mely a tömegjelenségek alakulásánál oly jelentős szerepet játszik, az értelmi körben közvetlenül nincs tere. Az érzelmek — mint látni fogjuk — villámgyorsan mennek át egyik egyénről a másikra: az izgató vagy vezető egy pillanat alatt bátorságot vagy elszántságot kelthet a tömegben, — a zsufolásig megtelt színházban nem kell több, csak hogy valaki tüzet kiáltson s a közönségen nyomban erőt vesz a rémület érzése, melynek hatása mindenkin egyaránt észrevehető. A felkeltett érzelem erejében sokszorozódik és egyenlővé teszi az egyeseket; de vajjon gyarapszik-e mennyiségileg valamely a tömegben felmerült eszme? emeli-e értelmileg mindazokat, kik arról tudomást vettek? Éppen nem. A kik tömeget alkotva pl. a szónok eszméit tetszéssel fogadják, értelmileg nem változnak meg, szellemi képességeik ugyanazok maradnak, mint annak előtte. Az érzelmeket felébresztő vezető *hasonlókká* teszi a tömeg tagjait, a csupán eszméket hirdető izgató ellenben csak *követőket* teremt, kik ugyanazon az értelmi színvonalon maradnak *rendszerint*, melyen voltak. Az érzelmek terén ennél fogva majdnem mindig meghaladja a tömeg vezetőjét, az értelmi körben azonban legföllebb csak arra a fokra emelkedhetik, melyet az eszme fölvetője elfoglal. És a tömegek viselkedésének e sajátyszerűsége társadalmi szempontból sokkal üdvösebb is, mint az ellenkező, mert mint találóan mondja Sighele: a válságos történeti időkben elég egy szellemóriás, de nem elég egy hős.²

¹ *Le Bon* szerint: »la foule est toujours intellectuellement inférieure à l'homme isolé«, v. ö. i. m. 21. l.; ugyanígy *Sighele*, v. ö. *Psychologie des Auflaufs*, 12. s köv. l., és 201. s köv. l., valamint *Tarde*, *L'opinion et la foule*, 179. s köv. l.

² V. ö. *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs* 206. l.

A tömeg *ítélő képessége* is rendszerint sokkal alacsonyabb fokú, mint az izolált emberé; többnyire igen kezdetleges eszmétárástásokon épül fel és általánosításokra hajló. A munkás, kit a munkaadó kifosztott, abban a nézetben van, hogy minden munkaadó rabló, és a munkást, ha négy szemközt meg is lehet néha győzni feltevésének alaptalanságáról, de a tömeget, mely ily eszme rabjává lesz, abból kijózanítani úgyszólván lehetetlen. Logikai okoskodással a tömegre nem lehet hatni. És mindezt többnyire a vezetők is nagyon jól tudják: nem az észhez, hanem a szívhez szólnak s az eszmét is, melynek érdekében a tömeget cselekvésre bírni akarják, érzelmi köntösbe öltöztetik és nem logikai okoskodással támogatják.

B) A tömeg sajátos lelkitulajdonságai között talán leginkább szembeötlő a *hatalomérzet*, mely az ugyanazon cél, eszme vagy érzelm által egybekapcsolt embersokaságot, főleg ha ez indulatba jön, oly erővel ruházza fel, hogy az kifelé, azaz cselekvéseiben lehetetlenségeket úgyszólván nem ismer, befelé, azaz tagjai részéről pedig ellentmondást nem tűr.

A nagy erő s az ennek nyomán felébredt hatalomérzet annál fokozottabb arányokban növekszik, minél több emberből áll a tömeg. Tapasztalati s tudományosan¹ is bebizonyított tény, hogy másnak jelenléte fokozza erőnket illetve erélyünket; egyedül haladva sokkal hamarabb elfáraszt a nagy séta, mint ha ugyanazt társaságban tesszük; két-három embernek nincs bátorsága a rendőrséggel szembeszállani, a négy-öt száz főből álló tömeg már nem ijed attól vissza.

A hatalomérzet forrása ezeknél fogva kétségtelenül a nagy szám, mely akár csak a fizikai tömeg: *vonzóerőt* is gyakorol s magába szívja és *olvasztja* mindazokat, kik közelében vannak. Cél tudatosan mondtam, hogy magába olvasztja az egyeseket, mert a tömeg nemcsak csatlakozni kényszeríti a talán vonakodókat² s nem elégszik meg azzal, hogy a kíván-

¹ V. ö. *Tarde*, Études pénales 297. l.; *Sighele*, Psychologie des Auflaufs 100. s köv. l.

² A párizsi forradalmi nők tömegéről írja Carlyle: »Nincs oly hirtős úrhölgy, a kinek — akárhogy ájuldozzék is — le ne kellene szállania a sáros országútra selyem cipőjével, s mennie a sereggel.« V. ö. i. m. I. köt. 385. l.

esiságból csatlakozottakat felvegye, hanem ezeket teljesen magáévá is teszi. A hangulat, mely a tömegen erőt vesz, mindenkit hatalmába ejt: ha a tömeg érzelmeit kifejező cselekmény elkövetésében közvetlenül nem is vesz részt mindenki, de alig van, ki ne osztoznék az embersokaság alaphangulatát képező öröm, lelkesedés, felindultság, meghatottság vagy düh érzelmeiben. Sőt: a kit a tömeg talán akarata ellenére hurezol magával, az sem mer szembeszállani az általános hangulattal, mert könnyen áldozatul eshetik: tehát kénytelen az árral úszni.¹

Csak természetes tehát, hogy egy ilyen minden ízében ugyanazon érzelmek és gondolatok rabjává lett embersokaság magánál nagyobb hatalmasságot rendszerint nem ismer, ellentmondást nem tűr s az egyedül álló ember szemében talán lehetetlennek tartott vállalkozástól sem riad vissza.

Egyedül egy esetben vész ki a tömegből a hatalomérzet s az erő tudata; akkor ugyanis, midőn valamely, az együttlevőknek talán téves felfogása szerint nagyobb hatalmassággal, vagy valóban leküzdhetetlen erőhatalommal (tűzvész, árvíz) kerül szembe, mikor is mindenkin a menekülés vágya vesz erőt. Nem ritka eset, hogy egy kisebb csoport néhány csendőr láttára szétfut, és viszont kétségtelen, hogy egy bármekkora lázongó és hatalmas tömeget hamarabb szétver valamely életet veszélyeztető hirtelen jégeső, mint egy század katonaság. A fanatizált, és hatalmának tudatában levő embertömeg a végletekig *bátor*, de ha rémületbe esik vagy a félelem vesz rajta erőt, *gyáva*ságának nincs határa.²

C) A tömeget, bármily érzelem uralkodjék is fölötte, általában a *végletekre való hajlás* jellemzi: vagy nagyon bátor, vagy nagyon gyáva, — vagy a rajongásig fejezi ki szeretetét, vagy barbár kegyetlenkedésekben nyilvánítja dühét.

A cselekvő és főleg büntetendő cselekményt elkövető tömeg meg éppen mindig túlzó érzelmeiben. Nem is érzelmek, hanem rendkívül heves indulatok hatása alatt áll s ez indulatok

¹ V. ö. *Joly*, *La france criminelle* 406. l.; *Sighele*, *Psychologie des Aufbaus* 86. s. köv. és 91—92. l.; *Le Bon*, i. m. 41. l.; *Tarde*, *L'opinion et la foule* 194. l. V. ö. még *Manzoni* mesteri leírását az I promessi sposi-ban, 191—194. l. — valamint *Taine* i. m. II. köt. 57. és 137. l.

² V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 183. l.

hevességét csak fokozzák a kedélyek felizgatott s mind nagyobb izgalomra fogékony volta. A bűnös tömeg legszokásosabb és leggyakrabban előforduló indulatai: a *fanatismus*, mely minden eszközt megragad, csakhogy kitűzött célját elérje, és a harag legfelsőbb fokozata a *düh*, mely elfojtva a józan gondolkozást, elhamarkodott s meggondolatlan tettekre ragadja az embert. Mind a két indulat olyan természetű, mely villámgyorsan ragadja át a hatalmába kerített egyént a gondolat és képzet területéről a tettek mezejére. Innét az a sajátság, hogy az izgalom tetőpontjára jutott tömeg egy röpke szó hatása alatt minden ízében megrázkódik és a következő pillanatban akadályokra való tekintet nélkül minden megfontolás nélkül vakon neki rohan mindennek: fékvesztetten rombol, pusztít, öl.¹

A tömeg indulatainak hevességét különböző, többnyire együttható tényezők növelik. Így mindenekelőtt a *fizikai kísérő jelenségeket* kell felemlítenem, melyek a lélektan tanítása szerint kettős sajátsággal bírnak: egyfelől erősítik az indulatot, másfelől az ezeket észretevő többi egyénben hasonló indulatot gerjesztenek.² Már Horatius is utal a kísérő mozgások e hatására, midőn *Ars poetica*-jában így szól:

»Ut ridentibus arrident, ita flentibus afflent
Humani vultus. Si vis me flere, dolendum est.«³

Jelentékeny szerepe van tehát a tömeg indulatainak erősítésénél ismét a nagy számnak, azaz ennek körében annak a kölcsönös hatásnak és visszahatásnak, melyet a tömegben levők egymásra: egy valamennyire, s valamennyi egyre gyakorol.⁴

Az értelmi téren a tömegben levő egyesek ugyanazok

¹ V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 184. l.; *Le Bon*, i. m. 24—25. l. és 41. l.; *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs*, 85—86. l. *Joly*, *La france criminelle* 406. l.

² V. ö. *Wundt*, *A lélektan alapvonalai*; fordította: Rácz Lajos; Budapest, 1898. 167. s köv. l. *Jelgersma*, i. m. 14. l.; *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs* 93. s köv., 203. l.

³ V. ö. *Q. Horatii Flacci de arte poetica liber*; 101—102 sor.

⁴ Különösen érdekes e részben az a magyarázat, melyet az érzelmelek és indulatok fokozódására *Espinas* ad; v. ö. *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs*, 101—102. l.

maradnak, a kik voltak, szellemi képességeik nem emelkednek s mint említettem: csak *követői* lesznek a közjük vetett eszmének, — az érzelmek világában azonban egymáshoz *hasonlókká* válnak s az őket összefűző érzelmet csakhamar az indulat legmagasabb fokára emelik. Az öröm rövid idő alatt mámorrá, a remény képzelgéssé, a félelem rémületté, a harag dühbé fajul.

Az indulatok ereje szorosan összefügg még azzal a körülménnyel is, hogy vajjon az azok alapját képező érzelem hirtelen támad-e a tömegben, vagy már *huzamosabb időn* keresztül tölti be az egyesek lelkét. Minél gyakrabban foglalkozunk valamely érzellemmel, annál jártabbak annak útjai s annál gyorsabban változhatik az át — főleg a tömegben — indulattá. A tömeg alakulását megelőzően működő izgatók és hírlapok szereplése tehát éppen nem kicsinylendő tényező a tömeg indulatainak kifejlődésénél. Az izgató fogékonyságot teszi az egyeseket bizonyos érzelmek iránt, az alapot ez rakja le; a vezető már csak ezen az alapon épít, midőn a tömeget az indulat tüzebe kergeti. A fogékonyság ingerlékenységet teremt, már pedig a lélektan tanításai szerint minél érzékenyebb vagy ingerlékenyebb valaki, annál élénkebbek és hevesebbek érzelmei; ha tehát az egyén ily folyton élesztett érzelmekkel lép a tömegbe, kétségtelen, hogy a tömeg alaphangulata az ingerlékenység lesz, mely egyfelől türelmetlenségben nyilvánul, másfelől megkönnyíti az érzelmeknek indulatokká való átváltozását s ezeket rendkívüli módon fokozza.¹

Az indulat hevét végezetül szintén igen erős mértékben növeli a *képzelet* (fantázia) és az *érzéksalódás* (hallucináció), mely a tömeget oly sűrűen rabul ejti. A mint a felizgatott embernek, úgy az izgalom hatása alatt álló tömegnek is rendkívüli módon fokozódik képzelődő ereje. Általános érvényű lélektani törvény, hogy az ember azt, a mitől fél, vagy a mire vár, továbbá azt, a mivel gondolatban gyakran és behatóan foglalkozik, mindenütt hajlandó észrevenni. A fantáziának e működése a tömegben, hol az értelmi ellenőrzés hiányzik és a megfigyelő képesség olyannyira csökkenik, a legmagasabb

¹ V. ö. *Le Bon*, i. m. 60. s köv. l.; *Tarde*, *L'opinion et la foule* 36. l.

fokot éri el.¹ A legkisebb gyanú meggyőződésé lesz s vad indulatra gerjeszti az amúgy is izgatott embersokaságot, — s ilyenkor hiába minden ellenkezés, minden bizonyíték: a tömeg vadul ront előre s leteperi a képzelt ellenséget.²

A képzelődő erőnek e rendkívüli élénksége egyszersmind *hiszékenynyé*,³ *ingataggá* és *következetlenné* is teszi a tömeget. Nincs könnyebb mint egy felizgatott embertömeget hangzatos szavakkal s benne ábrándokat keltve félrevezetni és viszont ismerve az eszközöket: egyik végletből a másikba terelni. Egy erős szó, egy véletlen esemény, egy szerencsés gondolat elég néha, hogy a düh rajongássá, a bosszú érzete kegyelem érzetévé alakuljon.⁴ S mindezt rendszerint igen jól tudják a vezetők, kik a kápráztatás minden eszközét felhasználják, csak hogy a tömeget eszméjüknek megnyerjék. »Qui connaît l'art d'impressionner l'imagination des foules — ugymond Le Bon connaît aussi l'art de les gouverner« és utóbb: »Donner à l'homme une foi, c'est decupler sa force.«⁵

A tömeg mindig a pillanat hatása alatt áll; rendkívül

¹ V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 55., 221. l.; *Le Bon*, i. m. 55—59., 91., 98. l. *Joly*, *La France criminelle* 406. l. V. ö. *Taine* leírását, i. m. II. köt. 96—100. l.

² V. ö. *Tarde*, *La philosophie pénale* 325—326. l., u. a. *L'opinion et la foule* 187—188. l.

³ V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 54. l.

⁴ A magyar szabadságharcz idején Nyáry Pálnak volt ily büvölő ereje, v. ö. *Gracza*, i. m. I. köt. 256., 343. l. Igen érdekes esete az indulat hirtelen megváltozásának az, melyet a francia forradalom idejéből *Carlyle* beszél el: »A tömeg az öreg Sombreuilt halálra ítélte; leánya felkiált: »Atyám nem arisztokrata: óh jó urak, én megesküszöm rá, állítom és bebizonyítom minden módon; mi nem vagyunk azok, mi gyűlöljük az arisztokratákat!« — »Fogsz inni arisztokrata vért?« kérdi egy ember, ki valami edényben vért nyújt neki; a szegény leány iszik belőle. — »Akkor hát ez a Sombreuil ártatlan.« Igen, az; s most nézd — folytatja *Carlyle* — különösen azt, hogy a véres dárdák erre a kijelentésre hogyan esnek a földre s a tigris-üvöltés örömkialtássá változik egy megmentett testvér fölött, s az öreg embert és leányát véres keblükre ölelik, forró könnyek között s diadallal viszik haza.« V. ö. i. m. III. köt. 50. l. V. ö. még *Taine* i. m. II. köt.; 68. l.

⁵ V. ö. *Le Bon*, i. m. 59. l., 107. s köv. l.; — valamint *Tarde*, *L'opinion et la foule* 49. s köv. l.

befolyásolható: épp úgy lehet jóra, mint rosszra vezetni; sem érzelmei, sem indulatai nem tartósak; a mily hirtelen keletkeznek, épp oly gyorsasággal le is lohadnak. A vakmerő fellépés gyakran a legvadabb tömeget is lecsillapítja és megfordítja.¹

Összefoglalva a mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a tömeg érzelmei s indulatai mindig magasabb fokra emelkednek, mint a minőre az egyesekéi külön-külön jutnak.² A bűnös tömeg nem ritkán az örültség határához jut közel, különösen, ha vért lát. Ilyenkor a fölgerjedt indulat tüzeiben elég minden nemesebb érzelm; a levegő izzó párákkal telik meg, s a kés, melyet a szenvedély köszörül: egyaránt öl ellenséget s barátot; sőt az ilyen fékvesztett tömeg gyakran még az öléssel sem elégszik meg; elvakultságában és szertelenségében elmegy a vadság és kegyetlenség legszélsőbb határáig, s nem ismer már sem Istent, sem embert.³ »A hirtelen elért mindenhatóság s az öldöklés féktelensége oly hatást gyakorol az emberi termé-

¹ Lamberg már-már a tömeg kezei közé kerül, midőn Stern nemzetőrszázadosnak mentő ötlete támad. Az őrház ajtajában áll, s érczes hangon kiáltja: »Egy szót uraim! Lamberg úgy sem szabadulhat már meg. Ettől ne féljünk. Ámde nekünk nincs jogunk őt bántalmazni. Kísérjük a foglyot a nemzetőrség fedezete alatt Pestre, adjuk át az országgyűlésnek, a mely azután ítéljen felette«. A vakmerő fellépés használ. A nép tomboló haragja egy perczre lecsillapodik. Zúgolódvá bár, de elfogadja Stern indítványát s felhagy az őrház ostromával. V. ö. *Gracza*. i. m. II. köt. 252. l.

² V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule*, 55. s köv. l., 176. l.; u. a. *Études pénales*, 299. l.; *Le Bon*, i. m. 16. s köv. l., 38. l.; *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs*, 101. s köv. l., 133., 204. s köv. l.

³ Az 1848. évi ápr. 24-én lefolyt nagyikikindai szerb lázadás jellemző példa a tömeg örületére; a vérszomjas tömeget annyira elvakította dühe, hogy azt sem nézte, kit támad meg; az elmenekült magyar tisztviselők helyett két szerb származású városi tanácsoson: Csuncsics Jánoson és Izákovics Sándoron állt bosszút. Csuncsicsot előbb megcsónkították, orrát levágták, szemeit kiszúrták; aztán a véres holttestemet, fejére csorba fazekat nyomva egy vásáros bolt ajtajába ültették; Izákovicsot pedig pocsolóba fullasztották: bedugták fejét a bűzös ganajlébe, s addig tartották ott, míg iszonyatos kínok közt meg nem halt. V. ö. *Gracza* i. m. I. köt. 280. l. Erős, de igaz vonásokkal festi a tömeg kegyetlenkedéseit *Zola*, *Germinal*-jában, II. köt. 178—180.

szetre, mint az erős bor; beáll a szédület, az ember vért lát és őrzöngése kegyetlenségbe csap át.«⁴

D) *Erkölcsei* szempontból épp úgy különbözik a tömeg az azt alkotó egyesektől, mint érzelmeiben. A legerkölcösebb s a törvények tiszteletétől bármily erősen áthatott egyénekből alakult tömeg is követ el néha büntetendő cselekményt; gondoljunk csak az 1707. évi ónodi országgyűlésen történt öldöklésekre, vagy a vallásrajongók által elkövetett sokszor oly szégyenletes cselekményekre;² és viszont nem ritka eset, hogy az erkölcsileg igen alacsony színvonalon állók tömege, elismerésre méltó, hazafias vagy legalább is az egyes tömegtagoktól nem várt cselekedetekkel tűnik fel. A mint az önfeláldozás legmagasabb fokára csak tömegben juthat az egyén, épp úgy a legembertelenebb és legszönyűbb büntetendő cselekményeknek talaját is a tömeg készíti elő.

A tömeg erkölcsileg tehát épp úgy a végletekre hajló, mint érzelmileg, a minnek oka abban a körülményben rejtőzik, hogy az erkölcsösség és erkölcstelenség, akár csak az érzelem vagy indulat rendkívül gyors átmenetekben fokozódhatnak s emelkedhetik főleg a tömegben, hol a korlátozó és visszatartó motivumok ereje — mint látni fogjuk — jelentékenyen csökken.³

Az irodalomban elterjedt nézet, hogy a tömeg inkább hajlik az erkölcstelenség s a bűn felé, mint az ellenkező irányban.⁴ A tények látszólag ezt igazolják s a közvélemény is inkább rosszat vár a tömegtől, mint jót. Nézetem szerint minden attól függ, hogy mily cél hozta össze a tömeget, mily természetű érzelmek válnak uralkodókká, mily elemek jutnak túlsúlyra, hogy vajjon az az út, melyre a tömeget befolyásoló eszme esik, az erkölcsösség vagy erkölcstelenség, illetve a bűn birodalmába vezet-e inkább, és végül, hogy mily gondolatok rabja a tömeg élén álló vezető? A szórakozás céljából össze-

¹ V. ö. *Taine*, i. m. II. köt. 73. l., valamint 78. s köv. l. (Foulon megölése), 110. l. (Huez kivégzése.)

² Valóban rendkívül találó az a közkeletű régi latin közmondás: »Senatores boni viri, senatus autem mala bestia«.

³ V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 163. s köv. l.

⁴ *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs*, 71—83, 107—112. l.; *Le Bon*, i. m. 44—47. l.; *Jászi*, i. m. 271. l.

gyült színház-közönség nem vetemedik bűnre, de a bérvizsnyokkal elégedetlen munkások felizgatott tömege, vagy a gyilkost üldöző embersokaság: alig fog az erkölcsi és jogi törvények által vont határokon belül maradni.

Azzal a kérdéssel különben, hogy vajjon inkább jóra, vagy rosszra hajlik-e a tömeg, azt hiszem, úgy vagyunk, mint sok más esetben, midőn valamely jelenségnek hasznos vagy káros, jó vagy rossz voltáról kell ítéletet mondanunk: a hibákat és rossz tulajdonságokat megjegyezzük, az előnyöket figyelmen kívül hagyva, elfelejtjük; azok az esetek, melyekben a tömeg rombolt, pusztított, ölt, hosszú időközön keresztül emlékünken maradnak, keressük a megfelelő megtorlás módjait s a megelőzés eszközeit, félünk és rettegünk tőle, de e közben nem jut eszünkbe, hogy a társadalmi élet kapcsait szintén a tömegek, a szórakozó, eszméket cserélő, vigadó stb. tömegek erősítik. Nagyon igaza van Tardenak, midőn így szól: »Les foutes, donc, les rassemblements, les couloiments, les entraînements réciproques des hommes sont beaucoup plus utiles que nuisibles au déploiement de la sociabilité. *Mais ici, comme partout, ce qui se voit empêche de songer à ce qui ne se voit pas.*«¹

Az uralkodó elmélettel szemben azt vitatom, hogy a mint az emberek között is vannak, kik inkább az erkölcsösségre birnak hajlandósággal és viszont, épp úgy a tömegeknél is megtehető ez a különbség, tekintettel az uralomra jutott cél, eszme, érzelem vagy indulat minőségére, s a tömeg alkat-elemeire, valamint a vezetőkre.

Egy ponton mindazonáltal erős eltérés mutatkozik a tömeg s az egyedül álló egyén között. Az utóbbi ugyanis, ha bűnösök is hajlamai, nem ragadtatik olyan — majdnem ellenállhatatlan — erővel a kriminalitás területére, mint az indulatok által elvakított s a társadalmi rend megzavarása vagy megsértése céljából összeverődött tömeg. Az izolált egyénnek rendszerint van elég ideje gondolkodni, a serkentő és visszatartó motívumok erejét mérlegelni; és csakugyan nem ritkán inkább a visszatartó motívumokra hallgatva: nem követ el

¹ V. ö. Tarde, L'opinion et la foule 47. l.

büntetendő cselekményt; a tömeg ellenben, ha céljai jogtalanok, érzelmei erkölcstelenek, eszméi bűnösök, azaz ha alapjában bűnös hajlamok jellemzik: valóban kikerülhetetlenül, vagy legalább is az esetek legnagyobb részében összeütközik az erkölcsi és jogi törvényekkel. E sajátzerűségnek magyarázata igen egyszerű; a tömeg, mely már céljaiban, eszméiben, érzelmeiben erkölcstelen és bűnös, elhomályosítja a nemesebb gondolatokat; a felgerjedt indulat nem enged időt a fontolgatásra, minek következtében a visszatartó motívumok erejüket veszítik; az egyesekben élő és egyéb körülmények között rejtve lappangó vad ösztönök felszabadulnak s az egyént, ki szenvedélyeinek áldozatul esik, villámgyorsan ragadják magukkal és űzik a megfogamzott gondolat területéről a tett mezejére.¹

Az izolált egyén s a tömeg között megállapítható e különbség főleg következményeiben jelentős. Az egyénről úgyszólván sohasem tudhatjuk: fog-e a jövőben büntetendő cselekményt elkövetni és mikor? miért is részéről nemcsak alaptalannak, de a polgári szabadság szempontjából egyenesen veszélyesnek tartom az »új irányok« egyik-másik árnyalata által felállított ama tant, mely a bűnösség fogalmát a veszélyesség fogalmával cseréli fel s a mai — vegyesen repressiv és praevenatív jellegű — büntetések helyébe a merő megelőzés eszközeit iktatja. Az izoláltan büntetendő cselekményt elkövetett egyénnel elsősorban mint *bűnössel* kell elbánnunk.

A tömeg büntetetei esetében már lényegesen megváltozik a helyzet. Az élesszemű s a tömeg lelki életének fejlődésére vonatkozó szabályokat ismerő egyén ugyanis, ha figyelemmel kíséri az összegyülekezés módját, az együttlevők viselkedését, ha ismeri a célt, az alaphangulatot s legalább némileg a vezetők egyéniségét, rendszerint egész biztossággal megállapíthatja, hogy vajjon nem fog-e a tömeg bűnös útra tévedni. Itt már csakugyan joggal beszélhetünk *veszélyességről*, mely indokolttá, sőt szükségessé teszi a megelőző beavatkozást.

¹ V. ö. *Taine*, i. m. II. köt. 73. l., 87. l. és 565. l.

III. A tömeg hatása az egyénre.

Értekezésem bevezető részében arra — a ma már általánosan elfogadott — álláspontra helyezkedtem, mely az emberi cselekményt összetett jelenségnek tekinti, s azt egyfelől egyéni, másfelől társadalmi tünetnek minősíti.

Mint a mérsékelt indeterministák táborához tartozó, azt vitatom, hogy cselekményről csak abban az esetben lehet szó, melyben az alaprugót az akarat képezi,¹ szóval, hogy a cselekmény — mint az akaratnak a kívülágban való megnyilatkozása — egyéni tünet; de társadalmi tünet is, mert a megnyilatkozásnak módja, tartalma, alakja és célja a legszorosabb összefüggésben áll egyrészt azzal a multba visszanyúló környezettel, melyben a cselekvő ezideig élt s mely az ő egyéniségét kifejlesztette, akaratának, eddigi cselekvéseinek bizonyos szint kölcsönzött, másrészt azokkal a társadalmi és egyéb külső okokkal, melyek a cselekvés pillanatában gyakoroltak az akaratra és a cselekvőnek egyéniségére majd erősebb, majd gyengébb befolyást.² Szóval bár azt állítom, hogy a cselekmény rugója az akarat, de e mellett elismerem, hogy ennek a rugónak általános, és az egyes tevékenység kifejtésénél tapasztalható különös erőssége vagy gyengesége ép úgy függ azon anyagtól, melyből készült, és azon mesterektől, kik azt megalkották, valamint azoktól a súlyoktól, melyek adott pillanatban ránehezednek. Lehet a rugó szerkezetileg s anyagában oly gyenge, hogy a legkisebb súly is lenyomja, de viszont, legyen bármily erős és legyen bármennyire is kipróbálva, ha a rávetett nehezék szerfelett nagy, úgy ennek ellentállni nem képes: ereje úgyszólván megsemmisül s vagy összetörik, vagy annyira összelapul, hogy a nagy súly alatt észre sem vesszük.

Az anyag, melyből az egyéniség kialakul: ivadékról-ivadékra szálló, ú. n. öröklött tulajdonságokból tevődik össze; a jelleg, melyet e nyers anyag idők folyamán nyer, a környe-

¹ V. ö. *Angyal*, Büntetőjogi előadásai, 145., 173 és 178. l.; és u. a. A személyes tulajdonságok és körülmények tana, Budapest, 1902. 122—123. l.

² V. ö. *Liszt*, Die gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft; XXIII. köt. 208. l.

zet munkája. Minél nemesebb az anyag és jobb a környezet, mely azt megmunkálja, annál tökéletesebb az egyéniség és viszont. De bármily ellenálló erőt rejt senki is magában az egyén, és bármennyire idomuljon is rendes körülmények között az erkölcs, jog és társadalmi élet szabályaihoz, ha oly erős tényezők hatása alá kerül, melyeket legyőzni nem képes, vagy melyek alapjellegét, bár talán csak átmenetileg, megváltoztatják: cselekményeiben már nem rendes és kiforrott, hanem átalakult egyéniségét juttatja kifejezésre. Az ily tényező erőssége természetesen viszonylagos: függ a vele szemben álló egyén határozottságától illetve határozatlanságától; a gyenge jellemű egyént a szellő is kimozdítja helyéből, az erős még a viharral is daczol; annyi azonban kétségtelen, hogy minél váratlanabbul lepi meg az egyént a különben is ritkán fellépő tényező, annál biztosabban győzi azt le.

Az egyénre ily időleges átalakító hatást gyakorló tényezők közül egyike a legerősebbeknek a tömeg. A társadalmi környezet, mely állandóan hat: *egyéniiséget alkot*, a tömeg, mely hirtelen lepi meg s ragadja magával az embert: *egyéniiséget rombol*. Az egyén az által, hogy valamely tömegnek tagjává lesz, értelmének, érzelmeinek s erkölcsiségének ama vonásait, melyekből jelleme összetevődik, addig, míg a tömegben van elveszti, s oly lelki tulajdonságokat vesz fel, melyek vagy teljesen idegenszerűek nála, vagy legalább is olyanok, melyeknek felszínre jutása ellen rendes körülmények között sikerrel küzdött. A vérengző tömeg közepette a legszelidebb ember sem ártall kést ragadni, viszont a hitbuzgalomtól áthatott és éneklő búcsusokkal tartó, sőt még a velük találkozó is, legyen bár más felekezetű, vagy kevésbbé vallásos: cselekményeiben a tömeghez idomul: arczkifejezése áhítatot árul el, imára kulcsolja kezeit, térdet hajt vagy legalább is leveszi kalapját. És sajátságos: a mint az egyén, kinek jelleme a tömeg jellegével egyébként ellenkezik, ennek hatása alól felszabadul: visszanyeri némi utórezgés után eredeti jellemvonásait; az a szelid lelkületű kimondhatatlanul bánja a történeteket, az a vallástalan többé-kevésbbé restelli, hogy térdet hajtott, kalapot emelt.

És mi az oka ennek a változásnak, mely így a tömegbe

jutott ember egyéniségén időlegesen végbemegy? Mi idézi elő azt az átmeneti átalakulást, mely a szemlélődőt nem ritkán olyannyira meglepi?

Ezekre a kérdésekre fogom a következőkben a feleletet keresni, s bár a fősúlyt azokra a tömegekre helyezem, melynek tagjai büntetendő cselekményeket követnek el, mindazonáltal fejtegetéseim során a szükséghez képest az egyéniségnek egyéb tömegek körében bekövetkező átalakulását is figyelemmel kísérem.

Mindenekelőtt lássuk azokat a lelki tulajdonságokat, melyeket úgyszólván minden tömegben levő egyénnél, de különösen a bűnös útra tévedt tömeg tagjainál tapasztalati úton felismerhetünk.

Az első ily tulajdonság, mely figyelmünket fölkelti: az *öntudat csökkenése* s ennek következtében a gondolkodás nyugodtságának és higgadtságának alábbszállása. A tömeg közvéveragezett egyénnél ugyanis a tudat külső tárgya oly erős, a figyelem olyannyira egy — az egyénen kívül eső — egyetlen pontra irányul, hogy az egyén saját magáról úgyszólván megfeledkezik s mint mondani szokás, csupa szem és fül. Minél mélyebben merül el a tömegben levő egyén figyelme a kívülről eső tárgyban, s minél hevesebb indulatok környékezik, annál fokozottabban veszti el az értelem ellenőrző és irányító erejét s annál könnyebben történik meg, hogy az ember oly magatartást tanúsít, melyet egyébként, a mikor sem a minden idegét megfeszítő figyelem, sem az indulatok értelmét el nem homályosítják, helytelenít, rosszal és magától távol tart.

A második sajátos lelki tulajdonság, mely a tömegben levő egyént jellemzi: az a *rendkívüli készség, melylyel az ember a tömeg alaphangulatához idomul*. A tapsolókkal együtt tapsolunk, a zúgolódókkal együtt zúgolódunk, sőt a cselekvésekben is, melyek a tömeg alaphangulatából folynak, részt veszünk. Az idomulásra való e szokatlan hajlandóság sokszor abban leli magyarázatát, hogy félünk a botránytól¹ vagy legalább is a megszólástól; de nem ritkán az »én« megmentésének érdeke parancsolja az együtteselevést, különösen, ha attól

¹ V. ö. *Tarde*, *L'opinion et la foule* 193 s. köv. 1.

lehet tartani, hogy az ellentmondást nem tűrő felizgatott tömeg eltiporja nemcsak az ellenszegülőt, de még a tartózkodót is.¹ A botránytól vagy megszólástól való félelem, illetőleg az »én« megmentésének érdeke azonban mégis inkább negative hat; a ki *nem* válást mozdítja elő, az ellenszegülés gondolatát győzi le, de cselekvésre egymagában nem ösztönöz. Pozitív irányban inkább a *restelkedés érzetének gyengülése*² gyakorol befolyást. Az egymagában álló ember rendszerint idegenkedik attól, hogy szokatlan cselekvésekkel feltűnést keltsen; ha csak különös oka nincs, nem fog az utcán kiabálni, boltajtókat döngetni, másra botot emelni vagy kést ragadni; ilyen és hasonló magatartásoktól egyebektől eltekintve a restelkedés érzete is visszatartja az egyént. A tömegben elmerült embernél ez az érzés szerfelett elhomályosul, sőt igen sokszor egyáltalán nem is jut felszínre, mert annak alapját a feltűnéstől való idegenkedés képezi, már pedig akkor, a mikor mindenki kiabál, a mikor az egyén körül levők mindegyike döngeti a boltajtókat és így tovább, szóval, a mikor mindenki olyast tesz, a mi máskor feltűnést kelt vagy legalább is szokatlan, akkor az egyébként talán legtartózkodóbb és legkomolyabb egyén sem marad passív: ő is együtt éljenez vagy együtt zúg a tömeggel, épp úgy hadonáz, mint a többiek, részt vesz az ablakbetöréstől az ölésig mindenben és ha talán súlyosabb cselekményt nem is követ el, mert talán hiányzott az alkalom, vagy mert nemesebb érzelmei az utolsó pillanatban mégis felülkerekedtek és gátló motívumokat teremtettek, az kétségtelen, hogy — bár sokszor akaratán, sőt tudatán kívül — még ezeknek a súlyos cselekményeknek elkövetését is előmozdítja annyiban, a mennyiben a tulajdonképeni tettesekre magatartásával buzdítólag, bátorítólag, erősítőleg hat.

Az egyénben végbemenő e változásnak, mely tehát a szokatlan, de a tömeg alaphangulatának megfelelő, esetleg büntetendő cselekmények elkövetésére való hajlandóságot növeli, egyik erősen kiemelkedő oka még az a *névtelenség* is, mely a tömegben levő egyént körülveszi. Akármely pontját foglalja

¹ V. ö. *Joly*, *La france criminelle* 406. l.; *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs* 91. s köv. l. és *Tarde*, *L'opinion et la foule* 194. l.

² V. ö. *Jászi*, i. m. 272. l.

is el az egyén a tömegnek, ha csak nem vezető szerepet tölt be: többnyire ismeretlenek környékezik, de még ha ismerősök is közvetlen szomszédjai, ezeknek figyelme nem rá, hanem a tömeget mozgásba hozó eseményre, vagy a vezetőkre irányul. Az egyes ember épp úgy eltűnik a tömegben, mint akár csak egy csepp víz a tengerben: észre sem vesszük. S ez a névtelenség rendkívül fontos és pedig különösen büntetőjogi szempontból, mert míg a nyilvánosság, vagy helyesebben mondva a cselekmény tudomásra jutásának könnyüése visszatartó motívum, addig az a tudat, hogy a történeteket bizonyos személyhez kapcsolni majdnem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik: cselekvésre ösztönöz. A büntetéstől való félelem ugyan nem sok embert gátol meg abban, hogy a tervezett büntetendő cselekményt végrehajtsa, mire talán legfeltűnőbb a pénzhamisító példája, ki a büntetéssel való fenyegetést is köbe vési, mindazonáltal e visszatartó motívum hatása általában mégis észrevehető. Annyi azonban bizonyos, hogy minél kevésbé kell az egyénnek a büntetéstől félnie, s minél inkább remélheti, hogy a cselekmény rábizonyítható nem lesz, annál kevesebbet tépelődik és annál könnyebben határozza el magát az elkövetésre. Ez a tudat, mely tehát végeredményben a *felelőség érzetét*¹ gyengíti, a tömeg minden tagjában él; mindenki tudja, hogy a tömegben elkövetett cselekményeknek nincs gazdája. Jól mondja Jászi: »senki sem tudja megmondani, melyik követ ki röpítette, a földön fekvő rendőrre ki s mennyit ütött.«^{2 3}

Az egyén lelki világában beálló ama változások mindazonáltal, melyekről mint tapasztalati úton megállapíthatókról eddigelé szóltam, még nem magyarázzák meg teljesen azt a kérdést, hogy vajjon miért követ el különösen valamely elégületlen és lázangó tömegbe jutott egyén oly hamar büntetendő cselekményt? hogy mi az oka annak, hogy sokszor a leghiggadtabb embert, ki magányában a legerősebb kísértésnek is

¹ V. ö. *Le Bon*, i. m. 20. l.; *Vidal*, i. m. 520 l.; *Tarde*, *L'opinion et la foule* 36. l.; *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs* 117. l.; *Joly*, *La France criminelle* 406.l.; *Tarde*, *Études pénales et sociales* 299. l.

² V. ö. *Jászi*, i. m. 272. l.

³ »Poter mal far, grande è al mal fare invito« vagy mint a magyar közmondás kifejezi: az alkalom szüli a tolvajt.

ellent tud állani, elragadja az ár? Az öntudat csökkenése, a kifejlődő készség a tömeg alaphangulatához idomulni, a restelkedés és felelősség érzetének gyengülése mindenestre jelentékenyen előkészítik a talajt, melyen a büntetendő cselekmény gyökeret verhet, mert bénítják a gátló szerkezetnek működését s az egyént a szenvedélyek játéktárgyává teszik, mindebből azonban csak annyi következik, hogy az egyént a jó irány felé vonzó tényezők ereje megsemmisült vagy legalább is igen megfogyott. De ezzel a feladatnak csak egyik része van megoldva; mert valamint abból az egy adatból, hogy valamely égi testre eddig vonzást gyakorolt erő megszűnt, vagy gyengült, még korántsem tudjuk kiszámítani, hogy az az égi test mily irányú pályát fog befutni, illetőleg nem tudjuk a megfigyelés alapján megrajzolt pálya természetét megérteni, — épp úgy a tömegbe került egyén cselekményeit sem vagyunk képesek kimagyarázni és kellően megvilágosítani, ha csak az eddigi vonzás hiányára vagy megfogyatkozására ügyelünk; az égboltozaton sem szabad figyelmen kívül hagynunk az új erők hatását, itt is tudnunk kell, hogy mi húzza vagy taszítja a tömegben levő egyént a bűnösség területére.

A tömegnek — legyen előkészített vagy váratlanul összeverődött — jegeczesedő középpontját valamely közös cél, eszme, gondolat vagy érzés képezi; ha ez a cél olyan, melyet a vezetők s az ezeket követő tömeg felfogása szerint másként, mint büntetendő cselekmény elkövetésével megvalósítani nem lehet, vagy ha a tömeg felett uralkodó eszme, gondolat vagy érzelem éltető erejét a bűnösség talajába eresztett gyökérszállakon keresztül szívja, akkor csakhamar az egész tömegben, tehát minden egyesben kifejlődik a cselekvésre és pedig büntetendő cselekmények elkövetésére való készség. A tömeget alkotó egyesek lelkivilágában azonos húrok pendülnek meg s még azokban is, kik egyébként szelid lelkületűek: az indulat tüzeiben vad ösztönök kerülnek felszínre. A társadalmi rend szabályai hatályukat veszítik, általános zűrzavar keletkezik, az egyénben eddig rejtve volt s a fékező motívumok által visszaszorított bűnös hajlamok felszabadulnak és már csak azt a szikrát várják, mely őket lángra lobbantja. Elég néha egy kiáltás, a vezetőnek egy szenvedélyes szava, vagy egy az alaphangulatnak megfelelő

cselekvés, s nincs, mi az érzelmeiben s jellemében olyannyira átalakult egyént a büntetendő cselekmények elkövetésétől, vagy legalább is az ezekben való közelebbi vagy távolabbi részvételtől visszatarthatná.¹

Az önző és többnyire egyszersmind bűnös hajlamok erejét rendkívül módon fokozza egyébként a *hatalomérzet*, mely a tömeg minden egyes tagját eltölti. A leggyengébb ember is erősnek érzi magát, mihelyt tömegbe jut, és vajjon nem téríti-e le a jó útról a váratlanul nyert hatalom gyakran még a szilárd jellemű embert is; nem gyakori eset-e, hogy a hatalmi polczra hirtelen emelkedett egyén hatalmával visszaél? Ha az erő és hatalom tudata oly erős ingert kelt az egyedül álló emberben a rossz útra térni, mennyivel inkább ragadja el az a tömegben levő egyént, ki a szenvedélyek rabjává lett, ki elhomályosult szemmel minden meggondolás nélkül ront előre s használja jelentékenyen gyarapodott erőit!

E különböző tényezők együtthatásukban azután azt eredményezik, hogy a tömegben együttlevők lelkivilágából bizonyos egyező elemek, közös vonások kelnek ki, a melyek midőn így uralkodókká lesznek, minden más érzelmi vagy értelmi elemet elhallgattatnak. »És miután az emberek között — mint Jászi igen helyesen megjegyzi — a legáltalánosabbak és így leginkább közősek a legprimitívebb lelki jelenségek« és ezek között az egoizmus, — kétségtelen, hogy legtöbbször ezek fognak uralomra jutni a tömegben.² A különböző egyéni sajátosságok ellensúlyozzák egymást: bizonyos középjelleg jön létre, mely a primitív lelki jelenségek uralomrajutása folytán alacsonyabb rendűvé vált egyének közös jellemvonásaiból tevődik össze.

Mindazok, kik a tömeg pszichológiájával foglalkoznak: a tömeg tagjainál tapasztalható értelmi, érzelmi és erkölcsi egyezőség keletkezését s általában az ú. n. tömeglélek létre-

¹ V. ö. *Le Bon*, i. m. 38. s köv. 1.; *Turde*, Études pénales et sociales 301. l.; *Sighele*, Psychologie des Aufbaus, 41. s köv., 74. s köv., 116. s köv., 133. s köv. 1.; *Lombroso*, Der politische Verbrecher und die Revolution; Hamburg, 1891; Kurella fordítása, 147. l.; *Benedikt* felszólalása az amsterdami kongresszuson, i. m. 417; *Carlyle*, i. m. 268. l.; *Joly*, La France criminelle, 406. l. 1. jegyz.

² V. ö. *Jászi*, i. m. 274. l.

jöttét az *utánzás*, illetőleg a szuggesztív jelenségével magyarázzák.¹

Kétségtelen és vitán kívül álló tétel ugyanis, hogy az emberben igen nagy az utánzásra való hajlandóság. A mindennapi élet igazolja, hogy az ember rendes körülmények között sem képes magát kivonni a környezet hatása alól; igen kevés azoknak a száma, kik új utakat törnek; a nagy többség járt ösvényeken halad.² És vajjon nem hat-e az utánzás fokozottabb erővel a tömegben? ott, hol mindazok a tényezők, melyek annak kiváltását rendes körülmények között esetleg akadályozzák, háttérbe szorúlnak és helyüket oly tényezőknek engedik át, melyek nemcsak biztosítják az utánzás sikerét, sőt legtöbbször szuggesztív erővel ruházzák fel az alapmozgást?

Ha elemzés tárgyává tesszük a tömegben levő egyén lelki állapotát, csakugyan arra az eredményre jutunk, hogy a tömeg egyes tagjai sokkal fogékonyabbak az utánzásra, mint az egyedül álló ember. A tömegbe zárt egyént ugyanis oly szokatlan fizikai körülmények övezik, melyek hatásukban a hipnózishoz hasonló állapotot idéznek elő.³ E sajátságos fizikai körülmények közül főleg azt a kettőt tartom szükségesnek kiemelni, melyre Jászi hívja fel figyelmünket. Az egyik a tömegben levő egyén *szabad mozgásának korlátozottsága*, a másik a *látókör szűklése*. Mind a két körülmény oly pszichikai hatásokat vált ki, melyek a szuggesztibilitást erősítik; a szabad mozgás korlátozottsága szorongó érzést kelt, az embert izgatottá s ezáltal minden behatásra fogékonyvá és gyorsan reagálóvá teszi; a

¹ V. ö. *Sighele*, *Psychologie des Aufbaus* 45. s. köv., 184. l.; *Le Bon*, i. m. 28. s. köv., 114. s. köv. l.; *Tarde*, *L'opinion et la foule* 54., 190. s. köv. l.; u. a. *Études pénales* 299. l.; u. a. *La philosophie pénale* 325—326. l., u. a. *Les lois de l'imitation*; *Jelgersma*, i. m. 9—12. l.; *Sighele*, *Le crime collectif*, 76. l.; *Proal*, i. m. 209. l.; *Jászi*, i. m. 274—279. l. *Sárffy*, i. m. 985. s. köv. l.

² *Tarde* szerint, a társadalom: »une collection d'êtres en tant qu'ils sont en train de s'imiter entre eux ou en tant que, sans s'imiter actuellement, ils se ressemblent et que leurs traits communs sont des copies anciennes d'un même modèle«; v. ö. *Les lois de l'imitation* 73. l.

³ V. ö. *Sighele*, *Psychologie des Aufbaus*, 69. s. köv. l.; u. a. *Le crime collectif*, 76. l.; *Tarde*, *Études pénales*, 299. l.; *Le Bon*, i. m. 19. és 114.; *Jászi*, i. m. 273. l.

látókör szűkülése fárasztólag hat az agyra s egyfelől a benyomások erejét növeli, másfelől az ellenálló erőt csökkenti.¹

E pszichikai hatásokat rendkívül fokozza az a további körülmény, hogy a tömeg minden egyes tagja csupán egy, illetőleg ezzel összefüggő néhány gondolatra, eszmére vagy célra figyel, szóval mint Jelgersma az amsterdami bűnügyi embertani kongresszusra beküldött véleményében megjegyzi: a *monoideismus* állapotában van;² már pedig az ilyen lelki-állapot oly irányú eszmetársításokat és érzelmeket vált ki, melyek nemhogy gyengítik, sőt növelik az utánzás erejét. Az érzelmeket kísérő mozgások követik, ezek pedig — mint már említettem — ragályozódnak s azokban, kik e mozgásokat utánazzák, hasonló érzelmeket s ezeken keresztül hasonló eszméket ébresztenek.

Az érzelmekek azon folytonos kölcsönhatás folytán, melyet az egyesek egymásra s a tömeg az egyesre gyakorol, indulatokká fokozódnak s ezeknek erősségét az utánzás valósággal többszörözi.³

A mondottak nyomán megállapítható tehát, hogy a tömeg, és pedig különösen a bűnös tömeg csakugyan *egyéniiséget rombol*: azokat a jellemvonásokat, melyek az embert a társadalmi élet rendes útjain kísérik, elnyomja, s olyanokat hoz felszínre, melyek általában szokatlan cselekvésre ösztönöznek, illetve bűnös területre üznek.⁴

Maga a tömeg ily átalakult egyéniségekből áll, melyeknek mindegyikében ott szunnyad a cselekvésre való készség. Az irány, melyet a tömeg és illetőleg ennek tagjai cselekvésükben követnek vagy előzetesen ki van már tűzve (előkészített tömeg), tehát a vezetőktől ered, vagy a pillanat hevében születik meg (meglepetésszerűen keletkezett tömeg), de ez utóbbi esetben is mindig egy, vagy néhány — a tömeg élére állt — egyén fellépésére vezethető vissza.

¹ V. ö. Jászi, i. m. 272—274. l.

² V. ö. Jelgersma, i. m. 9—13. l.

³ V. ö. Tarde, La philosophie pénale 325. l.; Jászi, i. m. 277—279. l.

⁴ »L'esprit de foule traverse l'âme comme une orage l'air«; v. ö. Tarde, Études pénales et sociales, 301. l.

A vezetők is részt vesznek néha a cselekvésben, rendszerint azonban csak az eszmét adják meg, a jelszót kiáltják ki, s mintegy szuggerálják a tömeg többi tagjainak, az ú. n. vezetetteknek a cselekvést.¹ Többnyire maguk is az igézet hatása alatt állanak, mindazonáltal, midőn a tömegből kiválnak és varázslatot keltő szavaikkal az irányt megszabják, szereplésük jelentékenyen különbözik az őket követőkéétől. A tömeg tagjai az erőt fejtik ki, közvetlenül a cselekvésben vesznek részt, de a ki a cselekvés szelepeit megnyitja, ki a ravaszt elhúzza, ki a vezetettek erőit mozgásba hozza, és a legközelebbi célokat kitűzi, tehát, ki a tömeggel úgyszólván rendelkezik: az a vezető.

¹ V. ö. *Le Bon*, i. m. 103. s köv. l.; *Sighele*, *Psychologie des Aufbaus*, 84. s köv. l.; *Tarde*, *L'opinion et la foule* 166., 204. l.; u. a. *Études pénales et sociales*, 299. l.; *Vidal*, i. m. 521. l.

MÁSODIK RÉSZ.

I. A felelősség.

A büntetőjogi felelősség kérdése, ha az annak alapjául szolgáló cselekmény tömegben követtetett el, régtől fogva vitás úgy a tudományban, mint a gyakorlatban.¹

A legrégibb nézet abból az alapgondolatból indul ki, hogy egyrészt nem lehet megtudni, ki a valódi tettes, másrészt, hogy a cselekményben, ha közvetlenül nem is, de közvetve a tömeg minden egyes tagja részt vesz; — már pedig a bűnösnek bünhődnie kell, tehát nincs más mód, mint: *a tömeg összes tagjait felelősségre vonni s valamennyit egyformán büntetni*. Ez a felfogás ma már teljesen elvesztette hitelét, a min nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy korunk büntetőjogának egyik kimagasló alapelve, hogy: »inkább meneküljön ezer bűnös, mintsem egy ártatlan is elítéltesse.*»* Ily eszme nem tűrheti meg egy pillanatra sem azt a nézetet, mely — csak azért, hogy a valódi bűnösök ne menekülhessenek — mindenkit börtönbe küld, tehát esetleg azt is, kit a tömeg akarata ellenére ragadott magával.²

Még kevésbbé felel meg korunk büntetőjogi felfogásának az az elmélet, mely — valószínűleg az erőkimelés szempontjából — a *tizedelés* rendszerét fogadta el.³ Ez a nézet még embertelenebb és igazságtalanabb, mint az előbbi. Az első

¹ V. ö. *Sighele*, *Psychologie des Auflaufs*, 30. s köv., 154. s köv. l.

² E nézetnek egyedüli maradványa a btk. 308. §-a, mely az opportunizmus szülötte s melyről maga a btk. alkotója is megjegyzi, hogy: »itt bizonyos önkény nem kerülhető ki.« V. ö. *Min. ind. Löw*, II. köt. 561. l.

³ V. ö. 1855. évi katonai btk. 168. §. (láadás) és 250. §. (gyávaság).

szerint ugyanis legalább el volt érve¹ az, hogy a sok ártatlannal, vagy csak alig bűnössel együtt a tulajdonképpeni bűnösök méltó büntetésüket elnyerték; a tizedelés rendszere még ezt sem biztosítja, mert merőben a véletlentől függ, hogy kit ér a balsors; lehet, hogy éppen a valódi bűnösök szabadulnak és az ártatlanok szenvednek.

E két felfogás szigorát némileg enyhíti az a szabály, mely a büntetés aránylagos leszállítását rendeli el. A mérséklés mindazonáltal az alapelvek tarthatatlanságát nem csáfolja meg.

A gyakorlatban régtől fogva az elmélet uralkodik, mely különbséget tesz vezetők és vezetettek között. Ennek egyik árnyalata szerint csak a vezetők büntetendők: »non omnes, qui tumultui se immiscuerint, sedatores dumtaxat et principes seditionis.« A római jog is ezt az alapelvet fogadta el a seditio esetében: »qui auctor seditionis vel in populo vel in exercitu fuerit, incendio concremetur«.² Hasonló értelemben rendelkeztek hazai régi törvényeink is; így pl. az 1655. évi 76. t.-cz. 1. §-a, mely szerint: »... *antesignanos* nihilominus ipsorum, ad tollendas causas ulteriorum seditionum, *capitaliter punire*; omnesque in pristinum statum, ac debitam suis dominis terrestribus obedientiam . . . redigere.«

Ez az elmélet hibás ugyan, mert bár a felelősség legnagyobbbrészt és legerősebb súlylyal csakugyan a vezetőket terheli, mindazonáltal — mint ki fogom mutatni — a vezetettek sem büntelenek. Mindazonáltal nagy érdeme ennek a felfogásnak, hogy megmutatta azt az utat, melyen előrehaladva, az emberi igazságnak leginkább megfelelő megoldáshoz juthatunk.

A jelenleg követett s a modern büntetőtörvénykönyvekben is elfogadott elmélet a most vázolt felfogástól csak abban különbözik, hogy nemcsak a vezetőket, de a vezetetteket is

¹ De természetesen csak akkor, ha a tömeg minden egyes tagja nyomban a hatóság kezébe került.

² V. ö. Mommsen, Römisches Strafrecht; Leipzig, 1899. 564. l. 5. jegyz.; l. még 657. s köv. l., hol szerző oly törvényhelyeket közöl, melyekből az tűnik ki, hogy bizonyos esetekben a tömeg minden tagja egyenlően lett büntetve.

büntetés alá vonja, mégis az előbbieket súlyosabban, az utóbbiakat enyhébben rendeli büntetni. Így a mi büntetőtörvénykönyvünk is a 153., 154., 155., 159. és 168. §§-ban kifejezetten súlyosabb büntetéssel fenyegeti a vezetőket, mint a vezetetteket; egyéb szakaszok (152., 175., 176. és 177. §§.) alkalmazásánál pedig ugyanezt az elvet a miniszteri Indokolás hangsúlyozza.¹

Nézetem szerint ez az egyedül elfogadható elmélet, mert — mint megkísérlem bizonyítani — nemcsak a klasszikus iskola tanításaival hangzik össze, hanem az új irányok alapelveivel is összefér, a mennyiben — magában hordva a továbbfejlődés csiráit — lehetővé teszi az egyéniesítés eszméjének legmesszebb menő érvényesítését.

A tömeg büntettei nyomán előálló felelősség kérdésében fejtegetéseim alap gondolatául az a tétel szolgál, melyet értekezésem bevezető részében állítottam fel, hol azt vitattam, hogy *a büntetőjogi felelősség osztható*: részben az egyént, részben az egyéni akaratot befolyásoló tényezőket, illetve ezeken keresztül a társadalmat terheli, és pedig abban az arányban, a melyben a cselekmény létrejötténél részük volt. Minél erősebb a külső tényezők pillanatnyi vagy állandó hatása, annál kisebb az egyéni s nagyobb a társadalmi felelősség, a mi következményeiben úgy értendő, hogy: minél nagyobb az egyéni s kisebb a társadalmi felelősség, annál indokoltabb az elkövetett cselekményre törvényileg megállapított *büntetésnek* alkalmazása, és viszont: minél kisebb az egyéni s nagyobb a társadalmi felelősség, annál inkább mellőzhető a büntetés és helyettesítendő más elbánási móddal, és annál inkább hárul a társadalomra az a kötelesség, hogy felvegye és kellő erélyvel folytassa a harczot az egyéniségeket antiszociális irányba terelő tényezőkkel szemben.

A bosszúból emberölést elkövetett egyént büntetnünk kell, ellenben a bűnös légkörben felnevelkedett és csak rossz példákat látott gyermeket — bár büntetendő cselekmény terheli — javító nevelésben kell részesítenünk és egyszersmind

¹ V. ö. Löw, Anyaggyűjtemény II. köt. 234. l.

oda kell törekednünk, hogy az erkölcsileg veszélyes környezetben levő gyermekeket a posványból kiragadva, lehetőleg megmentsük.

De ha illetően módon indokoltnak, sőt szükségesnek mutatkozik az izoláltan cselekvő büntetett egyéni felelőssége mérvének megállapításánál a társadalmi és egyéb tényezők hatásának figyelembe vétele, úgy mindenesetre már a következetesség elvénél fogva sem szabad a tömegben büntetendő cselekményt elkövetett egyén felelősségének kérdésénél a tömeg befolyását mellőznünk.

Túlzónak jeleztem azt az irányt, mely az egyéni felelősség eszméjét áldozatul ejti és mindenért, legyen szó erényről vagy bűnről: a társadalmat teszi felelőssé; de helyeseltam azt a felfogást, mely a két nézetet egyensúlyba hozza. Szerintem ma még csak a tudománynak, de a közel jövőben a gyakorlatnak is az leendő feladata, hogy az egyéni felelősséget csökkentő tényezők erejét lemérje és ez alapon megállapítsa egyfelől az elkövető bűnösségének súlyát, másfelől a büntetés mérvét, illetve annak az elbánásnak módját, mely a büntetettel szemben alkalmazandó és végül előkészítse, illetőleg végigküzdje azt a harcot, mely a bűnösség tényezőinek legyőzését vagy legalább is erőtlenségét tűzi ki céljául.

A tömeg büntetteinél is ez a feladat, melynek keretében különösen a következő három főkérdés vár megoldásra: *a)* kik és mily mérvben felelősek a tömeg büntetteiért? *b)* mily fokú a felelősségre vonható egyének bűnössége, és mily büntetéssel sújtandók ezek? *c)* végül: beérhetjük-e a tömegkriminalitás elleni küzdelemben mint egyedüli fegyverrel: a büntetéssel, azaz nem kell-e más pontokon is felvenni, vagy talán megelőzni a harcot?

Megállapítandó a felelősség fokát, mindenekelőtt különválasztandók a vezetők a vezetettektől. Az előbbieket mindenesetre nagyobb felelősség terheli, mint az utóbbiakat, mert a tömeg viselkedésének jellege, az elkövetett cselekmények erkölcsi, jogi vagy társadalmi minősége legnagyobbbrészt a vezetők magatartásától függ. A már-már cselekvésre kész tömeg igen gyakran lecsendesíthető és úgy az egyszerű rendbontástól, mint a büntetendő cselekmények elkövetésétől visszatartható, ha a vezető, kellő időben — akár erélyes fellépésével, akár más módon,

pl. a figyelmet a bűnös céltól elterelve — a tömeget szétosztásra bírja, vagy várakozó, illetve figyelő állapotában tartja fenn, vagy ha már a cselekvéstől visszatartani nem tudja, ennek legalább oly irányt ad, mely nem a bűnösség területére vezet; — de viszont: az eléggé nyugodt és talán bűnös cselekvésekre nem is gondoló tömeg néhány percz alatt izgalomba hozható, és a cselekvés terére úzhető, ha az összegyűlt embersokaság élén álló és szavainak igéző hatását ismerő egyén, azon cél, eszme, gondolat vagy érzés keretében, mely a jelen levők lelkivilágát betölti, indulatokat kelt, majd cselekvésre való készséget ébreszt, végül a rombolás, gyújtogatás, ölés vagy egyéb erőszakos cselekmények képzetét felidézve: a cselekvésnek határozott irányt ad.

Első pillanatra úgy látszik, mintha a vezető szereplése egyeznék a felbujtó magatartásával; mélyebb átgondolás után azonban csakhamar feltűnnek e két működés különbségei. A felbujtó: egy vagy több, de mindenesetre kevés számú, általa ismert egyénhez fordul, — a vezető: embersokasággal, többnyire ismeretlen, nagyszámú egyénnel áll szemben; a felbujtó pontosan meghatározott cselekmény elkövetésére bírja rá azt, a kihez szól, — a vezető inkább csak általánosságban izgat: gyulékony anyagot halmoz fel az egyesek lelkében, vagy ezt a felszínre hozza s aztán kellő pillanatban lángra lobbantja; — a felbujtó többnyire lerakja azokat a határjelzőket, melyeken belül a tettesnek mozognia kell, — a vezető már nem gondoskodik keretekről, de rendszerint nem is áll módjában a felszabadított és cselekvéshez fogott tömeget korlátok között tartani; a felbujtó a mai felfogás szerint csak akkor büntethető, — eltekintve néhány szórványos kivételtől — ha a cselekményt a tettes befejezte vagy legalább is megkísérelte, a vezetőt ellenben — figyelemmel a veszély nagyságára — igen helyesen a legtöbb büntetőtörvénykönyv akkor is büntetni rendeli, ha a tömeg valamely oknál fogva (pl. a rendőrség akadályozó fellépése folytán) a cselekvés terére nem léphetett, azaz: ha más nem történt, mint bűnös célú csoportosulás (btk. 153. §.). Szóval: a felbujtó felelőssége *járvékos*, a mennyiben alapját az elkövetett vagy megkísérelt büntetendő cselekmény képezi, melynek ebben a körben *konstitutív* jellege van, a vezető fele-

lőssége ellenben *önálló*, mert nem az esetleg elkövetett vagy megkisérelt cselekményeken nyugszik, hanem az előidézett veszélyen; a tömeg tagjai által elkövetett cselekmények a vezető felelősségének megállapításánál csak *quantitativé* hatnak.

Objektíve annál nagyobb a vezető felelőssége, minél súlyosabb cselekmények képzetét ébresztette fel a tömegben s minél közelebb vitte azt a cselekvéshez; ezek az objektív elemek igen szoros összefüggésben vannak a vezetőnek külső magatartásával, melynek jellegére viszont a szubjektív elemek gyakorolnak elhatározó befolyást. Így mindenesetre nagy különbség, hogy vajjon előzetes megfontolás és bizonyos előkészítő munkálatok után lépett-e a vezető a tömeg élére, vagy csak a pillanat hevében vált ki a sokaságból s vállalt — akár a közóhajnak engedve, akár a benne égő tüztől üzetve — vezérszerepet; az első esetben kétségtelenül nagyobb fokú felelősség terheli, mint a másodikban.

E szubjektív s objektív elemeken kívül figyelembe veendő még *a tömegnek a vezetőre gyakorolt hatása*. A tömeg ugyanis — mint kimutattam — többé-kevésbé minden egyes tagját átalakítja; a vezetettek egyéniségét mindenesetre jelentékenyebb mérvben, mint a vezetőkéét, de azért az sem ritka eset, hogy a vezető úgyszólván rabszolgája lesz a felizgatott embersokaságnak. Hányszor előfordul, hogy az, ki egy perczczel előbb még uralkodott a tömeg fölött, rövid néhány pillanat múlva — akarva, nem akarva — kénytelen úgy beszélni és viselkedni, a mint ezt a tömeg változott alaphangulata parancsolja.

A tömeg részéről tapasztalható ilyennemű visszahatás minden egyes esetben számításba veendő, mint az egyéni felelősséget csökkentő tényező, s bár ereje pontosan alig mérhető le, mindazonáltal hozzátétőleg mindig megállapítható, hogy vajjon a vezető magatartása inkább *eredeti*, vagy a tömeg befolyása folytán *átalakult* egyéniségének terméke-e? Ha a vezető mindig ura maradt akaratának s a tömegnek: *felelőssége teljes*, és viszont minél inkább úszott az árral, azaz minél kevésbé járt el saját elhatározása szerint s volt inkább csak szócsöve az általános tömegakaratnak, annál kisebb fokú felelőssége.

A felelősség súlypontja a mondottak szerint a vezetőkre nehezedik. E tételből azonban korántsem következik a veze-

tettek felelőtlensége. A jutalmazásnál is, bár kiemeljük az eszme szülőjét, de azért nem feledkezünk meg annak megvalósítóiról sem; a győzelmet aratott hadsereg vezérét dicsóítva megemlékezünk a »névtelen hősök«-ről is, sőt azon iparkodunk, hogy a névtelenség homályát szétoszlassuk, és a legutolsó köz-katonát is a megérdemelt elismerésben részesítsük.¹ Épp így a tömeg büntetteinek esetében is: felelősségre kell vonnunk a vezetőt, sőt tekintettel arra, hogy ő az, ki a tömeget cselekvésre ösztönözte és a bűnös útra terelte, első sorban vele szemben kell levonnunk a történetek következményeit, — mindazonáltal a vezetetteket sem mentesíthetjük, mert ők azok, kik részint közvetlenül, részint közvetve a bűnös eredményeket létrehozták, illetve a veszély csiráit magukban hordták.

A vezetettek felelőssége rendkívül sok árnyalatban jelentkezik. Lehet közöttük olyan, kit a véletlen sodort a tömegbe, kit a kíváncsiság, vagy talán a lecsendesítés vágya vitt a zúgó embersokaság közé; az ilyent csak fizikai kapcsolatok fűzik a tömeghez, sőt ha csupán kénytelenségből tart a tömeggel, vagy éppen mindvégig az ellenkező irányt képviseli és legfőképpen azért nem szegül ellen nyíltan a bűnös tömegakaratra, mert ezzel tán életét kockáztatná, vagy csak azért nem válik ki, mert lehetetlen: az ilyen voltaképpen nem is tartozik a vezetettek közé, tehát *nem is felelős*; viszont főleg azok, kik az ú. n. előkészített tömeg összetoborzásában vesznek részt, kik a cselekmények sorát megnyitják, kik — sejtve, hogy az egybeverődő vagy összehívott tömeg az erőszakoskodás terére fog lépni — felfegyverkezve, illetve bizonyos szükségesnek vélt eszközöket hozva magukkal lépnek a tömegbe, továbbá, kik szomszédjaikat folyton és kitartóan cselekvésre buzdítják, szóval azok, kiknek szereplése sokban hasonlít a vezetőkéhez, alig felelősek kisebb fokban, mint maguk a vezetők.

A két véglet közé esnek a többiek, kik tehát sem a jobb, sem a rosszabb irányban nem válnak ki, hanem a kik egyéniségükben az egymásra hatás és a tömeg befolyása alatt megváltozva a cselekmények elkövetésében, illetve a veszély előidézésében

¹ V. ö. *Benedikt* felszólalása az amsterdami kongresszuson; i. m. 417. lap.

majd közvetlenül, majd közvetve, azaz heves indulataikat hangos szavakkal és mozdulatokkal kifejezve és így a körülöttük levőket bátorítva, részt vesznek.

A tulajdonképpeni nehézségek a tömeg ezen elemeinél megállapítandó felelősség kérdése körül merülnek fel; gyakorlatilag kétségtelenül nem könnyű feladat a most leírt árnyalatok megkülönböztetése, mindazonáltal kellő körültekintéssel megközelítőleg sikerül kiválasztani egyfelől a vezetőket, másfelől a vezetteket, s ez utóbbiak közül azokat, kiket — mert *quasi vezérszerepet* játszottak — igen súlyos felelősség terhel, és azokat, kik — mint a tömeghez csupán fizikailag kapcsolódott egyének — egyáltalán nem felelősek.

Ha e megkülönböztetést keresztülvittük, visszamaradnak a *tulajdonképpeni vezettek*. Vajjon terheli-e ezeket felelősség s ha igen, mily fokú?

Az első kérdésre igenlőleg kell felelnünk, leszámítva azt az egy esetet, melyben bizonyítva van, hogy az elkövető, vagy a tömegcselekményekben egyébként résztvevő a tömeg hatása következtében oly heves indulatoknak lett rabjává, melyek: »akaratának szabad elhatározási képességét« megszüntették, mikor is a btk. 76. §-a alapján felmentésnek kell bekövetkeznie. Hangsúlyozom azonban, hogy a btk. 76. §-ával nem szabad e helyütt visszaélni és azt tágan magyarázva mindazon esetekben felhívni, a mikor az indulat bizonyítva van, mert akkor mindenki fel volna menthető. A tömeg azon tagjait ugyanis, kikről szó van, kivétel nélkül a heves szenvedély és nagyfokú indulat ragadja el, de csak ritkán annyira, hogy az akarat szabad elhatározási képességét teljesen kizárná. Büntető-törvénykönyvünk miniszteri indokolása is azt mondja, hogy: »A szenvedély, az indulat elhomályosítja ugyan az értelmet s akadályozza a tiszta felismerést, de nem szünteti meg rendszerint a szabad akaratot.«¹

Eltekintve ezektől a szórványos és különben is igen nehezen bizonyítható esetektől: a felelősség megállapítandó, mert igaz ugyan, hogy a tömegnek minden egyes vezetett tagja erősen szuggesztív hatások alatt áll, s a cselekményekben átalakult

¹ V. ö. Löw, I. köt. 506. l.

egyéniségével vesz részt, mindazonáltal eredeti jellemének alapvonásait és akaraterejét teljesen nem veszti el, sőt tekintettel a gátló szerkezet bénult működésére, a felelősség érzetének csökkenésére és az értelem ellenőrző erejének gyengült voltára, éppen ezeket a — mindennapi életben elnyomott — mélyen fekvő ösztönöket és hajlamokat hozza felszínre.

A hypnotizált sem engedelmeskedik minden szuggesztiónak egyenlően; azokat a cselekményeket, melyek alaptermészetével megegyeznek, ellenállás nélkül hajtja végre; viszont az egyéniségével ellenkezők elkövetésére vagy éppen nem, vagy csak nagy küzdelem után vehető rá.¹ A részegség állapotában levő egyénnek cselekményei is a mély gyökerekkel bíró, egyébként talán még az illető előtt sem ismert lelki tulajdonságokat tükrözik le (in vino veritas). Képzeltető-e tehát, hogy a tömegben cselekvő egyéniségének eredeti jellemvonásaival *homlok-egyenest* ellenkező magatartást fejtsen ki? Nézetem szerint ez az eset csak akkor fordulhat elő, ha a tömeg az egyéniséget ad hoc ugyan, de *teljesen* átalakította, vagyis, ha az illetőnek *akaratképességét megszüntette*, mikor is — mint említettem — a felelősség elenyészik és a btk. 76. §-a alapján felmentő ítélet hozandó; a mennyiben azonban az egyéniségnek ily teljes lerombolása meg nem állapítható, úgy gondos kutatás alapján mindig felismerhető az a majd gyengébb, majd erősebb szál, mely az elkövetett cselekményt vagy a tanúsított magatartást az illető egyén jellemének mélyebben fekvő rétegein keresztül az akarathoz fűzi. Az erőszakosságokra könnyen hajló ember mindenesetre hamarabb vesz részt a rombolásban, pusztításban vagy ölésben, mint a szelid természetű; szóval ha valahol, úgy éppen *a tömegben lehet az egyén valódi jellemvonásait felismerni*.

De ha a tömeg-büntett illetén körülmények között — bár távolról — de összefüggésben áll az elkövetőnek akaratával, úgy ennek felelőssége mindenesetre megállapítandó.

Ezek után már most csak az a kérdés, hogy mily fokú felelősség terheli az egyes tömeg-tagokat?

¹ V. ö. *Sighele*, Psychologie des Auflaufs, 165. s köv. l.; *Szilvek*, Hypnotismus; Budapest, 1900., 44. l.

Sighele szerint: *elméletileg* a büntettesek között tehető megkülönböztetés veendő alapul; megállapítandó, hogy vajjon a született vagy szenvedélyes, illetőleg alkalmi büntettesek osztályához tartozik-e az, ki felett ítélet hozandó;¹ *gyakorlatilag* beéri szerzőnk a Pugliese által ajánlott fél-beszámítási képesség megállapításával.² Részemről Sighelének sem elméleti, sem gyakorlati álláspontját nem tartom helyesnek. Az elméletit azért nem, mert nézetem szerint a felelősség, valamint a bűnösség és a büntetendő cselekmény jogi következményeinek megállapítása kérdésében nem szabad a tényálladéknak csupán belső oldalát venni alapul és mellőzve az épp oly fontos külső oldalt, csak az elkövetők jellemére, lelkületére és egyéniségére hagyatkozni; de a Pugliese-féle gyakorlati nézetet sem rokonszenvezek, mert az a tétel, hogy a tömegben cselekvő fél-beszámítási képességgel bír, rendkívül homályos s tulajdonképpen egy hajszállal sem viszi előre a kérdést, a mennyiben a nélkül, hogy valami támpontot nyújtana, csak arra figyelmeztet, a mit körülbelül ugys tudunk, hogy t. i. a tömeghatás alatt büntetendő cselekményt elkövetett egyén felelősségének foka kisebb, mint az izoláltan cselekvőé.

Úgy gondolom, hogy ezzel az eléggé üres tétellel nem elégedhetünk meg. Arról ugyan nem lehet szó, hogy pontos mértéket készítsünk és bocsássunk a bíróság rendelkezésére, melylyel a felelősség mennyiségi különbségeit lemérhesse, mert erre ember, ki »a vesékbe nem lát« nem képes, de igenis kötelességünk legalább azokat a vezérlő elveket felkutatni és megjelölni, a melyeknek segélyével hozzávetőleg, az emberi igazságnak megfelelően a felelősség foka meghatározható.

Mindenekelőtt megállapítandó, hogy mi történt? Vajjon csupán a btk. által veszélyesnek minősített *csoportosulás* határáig jutott-e el a tömeg, vagy ezen túl haladva: *büntetendő cselekményeket is követtek már el abban?*

Az első esetben, midőn a csoportosulás célja határozottan bűnös és a törvény által tiltott eredmények előidézésére irányul (pl. a btk. 152., 153. és 163. §§-ban), a felelősség

¹ V. ö. Sighele, Psychologie des Auflaufs, 178. s köv. l.

² V. ö. Sighele, Psychologie des Auflaufs, 194—196. és 35. s köv. l.

alapját a tömeg céljára vonatkozó tudat és az eredmények létrehozására irányuló akarat képezi. Minél kiképzettebb e tudat és intenzívebb ez akarat, annál nagyobb az egyes résztvevők felelőssége. A ki előzetesen tudomást szerzett a kitűzött célról, az összegyülekezés idejéről és helyéről, nagyobbfokú felelősség alatt áll, mint az, kit ugyan csak a véletlen vagy a kíváncsiság sodort a gyülekezők közé, de a ki értesülvén a bűnös szándékról, ezt magáévá tette s a helyszínén maradt, daczára annak, hogy még eltávozhatót volna. Hasonlóképen az akarat erősségének fokozata is befolyásolja a felelősséget; az akarat természetesen feltételezi az előidézendő eredmények tudatát, de létezése bizonyítottnak vehető, mielőtt igazolást nyert, hogy a csoportosulásban részt vett egyén a célzt előzetesen ismerve jelent meg, vagy arról bár csak a gyülekezés idején szerezve tudomást, az alakuló tömegből nem vált ki, holott megtehetette volna.

A ki azzal az akarattal lépett a tömegbe, vagy maradt a csoportosulók között, hogy közvetlenül is részt fog venni a cselekményekben, mindenesetre sokkal nagyobb fokban felelős, mint az, ki inkább csak passzív szerep betöltésére határozta el magát.

Ha büntetendő cselekmények is követték el a tömeg körében, úgy lehetőleg fel kell deríteni, hogy az egyes tömegtagok mily módon vettek részt azokban? A részvétel módjának megállapítása rendszerint ugyan majdnem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, mert a tanúk egyfelől érdekeltek, másfelől megbízhatatlanok, a mennyiben az észlelés idején maguk is a tömeg hatása alatt állanak s így az események gyors egymásutánra következését s általában a történeteket izgatott lelkiállapotukban többnyire tévesen figyelik meg,¹ mindazonáltal, ha részint a beismerés, részint az ezt támogató, gondosan megbírált tanuvallomások és egyéb bizonyítékok² alapján sikerül megállapítani, hogy kik vettek részt a cselekmények

¹ V. ö. Vidal, i. m. 521—522.; *Sighele*, Le crime collectif, 76—77. l.

² Pl. ha bizonyítva van, hogy a megöltnek halálát fejszecsapás okozta, és megállapított, hogy fejsze csak egy embernél volt, ki azt az egész idő alatt nem adta ki kezéből, úgy ez mindenesetre erős bizonyíték a mellett, hogy az ölést az követte el, kire a fejszének birtoklása rábizonyult.

elkövetésében *közvetlenül* és kik csupán *közvetve*, azaz jelenlétükkel és viselkedésükkel bátorítva a tulajdonképpeni tetteket, úgy mi sem akadályoz abban, hogy ez alapon különbséget téve: *a közvetlen résztvevőket nagyobb, a közvetett közreműködőket pedig kisebb fokú felelősséggel terheljük.*

A felelősség fokának egyénenkénti meghatározásánál ismét ügyelnünk kell arra a már említett s itt is érvényesülő különbségre, mely az egyes tömegtagokat szétválasztja a szerint, a mint a bűnös czélokát átfoglaló előzetes tudattal és akarat-tal vegyültek a tömegbe, vagy csak az utolsó pillanatban, már a tömegben létük idején értesültek azokról a bűnös törekvésekről, melyeket magukévá tettek és megvalósulásukban elősegítettek.

Legtöbbször azonban nem bizonyítható sem a részvétel módja, sem a tudat és akarat minősége, illetve ereje.

A vezetőket, izgatókat, sőt néha még a quasi vezetőket is sikerül kipuhatolni és utólélni; — az ártatlanok nem ritkán szintén igazolják magukat; — a tulajdonképpeni vezetettek sorában azonban többnyire képtelenek vagyunk az eddig említett megkülönböztetéseket megtenni. Nem tudjuk meg sem azt, hogy ki mily tudattal s akarat-tal lépett a tömegbe, sem azt, hogy mily módon és mértékben vett részt a cselekmények elkövetésében.

Ilyenkor nincs más mód, mint az, hogy az összes vezetőket *egyenlően* vonjuk felelősségre, s hogy a felelősség fokát — mely ha csak csoportosulás történt: általában kisebb, ha pedig büntetendő cselekmények is követték el: nagyobb — figyelemmel a tömeg-hatásra: aránylagosan *leszállítsuk.*

Az ilyen *egységes* felelősség fokozatának megállapításánál mindazonáltal tekintettel kell lennünk arra, hogy vajjon előkészítve, vagy meglepetésszerűen jött-e létre a tömeg. A meglepetésszerűen keletkezett vagy eredetileg jóra való s csak utóbb — valamely különös ok következtében — bűnös útra tévedt tömeg tagjainak felelőssége ugyanis általánosságban kisebb, mert a tudatot zavaró s az akaratot befolyásoló tömeghatás ilyen esetekben érvényesül legerősebben. A cél kitűzése s megvalósítása: egy pillanat műve; az egyesek a tömegnek hirtelen keletkezett alaphangulatához idomulva

rendkívül erős suggestiónak vannak kitéve; nincs idejük választani a megengedett és tiltott cselekmények között, — szóval maguktartása legnagyobbbrészt a tömeghatás terméke.

Már az előkészített tömeg tagjának egyénisége nem alakul át ennyire; ha el is ragadja a szenvedély, ha meg is perzseli az indulatok futó tüze, szóval: ha többé-kevésbé le is vetkezi rendes jellemvonásainak egy részét: felelőssége fokozottabb, s némileg az *actio libera in causa* esetére vonatkozó szabályok szerint igazodik, mert tudta vagy tudhatta, hogy az embersokaság közepette át fog alakulni, meg fog változni s a szenvedélyek rohanó sodrába jutva vad ösztönei fel fognak szabadulni: s mégis belevegült a tömegbe.

De bármi legyen is a bizonyítás eredménye: ne feledjük, hogy a vádlott az elkövetés, illetve részvétel idején tömeghatás alatt állott, hogy tehát egyéni felelőssége csökkentendő, miért is nem szabad csupán arra szorítkoznunk, hogy a vádlottnak rendes társadalmi viszonyok között érvényesülő egyéniségét és gondolkodását vizsgáljuk, hanem vissza kell őt helyeznünk képzeletileg abba a zavaros környezetbe, melyben a cselekvés idején volt.¹

II. A büntetés.

A felelősségre vonható egyénnel szemben törvényileg megállapítandó büntetés-nemek és biróilag kiszabandó mérték kérdésében egyfelől az előidézett veszély nagyságára és az elkövetett cselekmények súlyára illetve minőségére, másfelől a motívumokra kell tekintettel lennünk.

Minél nagyobb veszélyt hordott méhében a csoportosulás, és minél erőszakosabbak, durvábbak, kegyetlenebbek a tömeg-cselekmények, annál nagyobb az azok nyomán előálló bűnösség. Maguknak a cselekményeknek bűnössége egyébként csak annyiban nyugszik objektív ismerveken, a mennyiben azokat az uralkodó általános társadalmi felfogás és illetőleg a fennálló törvények antiszociálisaknak és büntetendőeknek nyilvánítják; a subjektív ethika szempontjából rendszerint nem

¹ V. ö. *Tarde*, *Études pénales* 299—300. l.

beszélhetünk kriminalitásról, mert a tömeget majdnem mindig az a meggyőződés vezeti, hogy az igazság az ő részén van, hogy a tényleges hatalommal szemben jogos vagy jogosnak vélt igényeit másként, mint erőszakkal nem érvényesítheti; és viszont az egyesek is, kik a velük szemben álló társadalom felfogása szerint büntetendő cselekmények elkövetésével igyekeznek kivívni a tömeg vagy az »elnyomott nép« jogait: hazafias és illetőleg a közérdeknek megfelelő kötelességet vélnék teljesíteni és bár rombolnak, ölnek, pusztítanak, azaz erőszakos eszközöket használnak, de mindezt rendszerint abban a szent meggyőződésben teszik, hogy ők igazságot szolgáltatnak.¹ Valóban elmondhatjuk Hamlettel: »... nincs a világon se jó, se rossz; gondolkozás teszi azzá«.²

Ez a gondolatmenet szolgálhatott alapul Laschi azon megkülönböztetésének, melyet az 1889. évi párisi nemzetközi bűnügyi embertani kongresszuson a forradalom (révolution) és lázadás (revolte) között tett, mondván: »Les premières seraient donc des phénomènes psychologiques, les secondes des phénomènes pathologiques; celles-là ne sont jamais un délit, parce que l'opinion publique les sanctionne et leur donne son appui, tandis que celles-ci sont toujours l'équivalent d'un délit, et représentent l'exagération des rébellions ordinaires«.³

Nézetem szerint a bűnösség mérlegelése körül a fősúlyt a *motívumokra* kell helyezni. Azon az alapon ugyanis, hogy a tömeg s annak minden egyes tagja az elkövetett cselekményeket szükségeseknek és a társadalom érdekében állóknak tartotta, szabályszerint nem menthetjük fel a tömeg tagjait az ily felfogás anarchiára vezetne s lehetetlenné tenne minden létező rendet. A bűnösség megállapítása elől az uralkodó társadalom nem térhet ki, de azt már megteheti, hogy tekintettel a tömegmozgalom alapmotívumára, súlyosabban vagy enyhébben büntet, sőt opportunizmusból — nehegy éleszsze az

¹ V. ö. *Le Bon*, i. m. 147—149. l.; *Tarde*, *L'opinion et la foule* 53. l. A lynchelés alapgondolata sem más, mint az igazság-szolgáltatás.

² II. felvonás, 2. szín; v. ö. Shakspeare tragédiái Budapest, 1902. Hamlet, Arany János fordításában 532. l.

³ V. ö. *Actes du deuxième congrès international d'anthropologie criminelle* (Paris août 1889); Lyon—Paris, 1890; 230. l.

általános izgatottságot — el is engedheti a büntetést. Ha a tömeget világosan altruisztikus érzelmek, indulatok, vágyak vezették, tehát pl. a haza vagy vallás iránti őszinte lelkesedés, a jogtalanul megtámadottak iránti részvét, vagy a jogos felháborodás,¹ úgy a bűnösség aránylag enyhe, s elegendő az egyszerű szabadságelvönás, illetve oly büntetésnek alkalmazása, melynek czélja úgyszólván csak az állam büntetőhatalmának éreztetése. Ha ellenben merőben egyéni önzésből fakadó vagy általában erkölcsileg elítélendő és társadalmilag káros motívumok jellemezték a tömeget, tehát pl. a haszonlesés, a haza iránti ellenséges érzelem, a társadalom egyes osztályainak megsemmisítésére irányuló vágy, a nemtelen boszú vagy gyűlölet, a pusztítás vagy rombolás vágya, úgy az egyes tömegtagok bűnössége súlyosabb, miért is velük szemben felelőségük fokához mérten szigorúbb szabadságvesztés-büntetésnek kiszabása mutatkozik indokoltnak, melynek során főleg a társadalmi javítás eszméje érvényesítendő.

E megfontolás arra a meggyőződésre vezet, hogy a mi btk-ünk mai rendszere szemben a tömeg büntetteivel: nem helyes. Hibásnak tartom egyfelől a lázadás bizonyos eseteiben (152., 153., 154. §§.) az államfogház kizárólagos megállapítását, másfelől ugyan a lázadás megkülönböztetett esetében (155. §.), valamint a hatóság elleni erőszak és a magánosak elleni erőszak (163., 168., 175., 176., 177. §§.) szakaszaiban a fegyház, börtön, illetőleg fogház kivételt nem tűrő alkalmazásának előírását, mert míg az egyszerű csoportosulással elkövetett lázadás is eredhet aljas motívumokból, addig viszon nem egy esetben a hazaszeretet érzelme uralkodik a bár »pusztító és egyes személyek ellen erőszakot elkövető« lázadó tömegen, illetve a jogtalanul megtámadottak iránti részvét vagy jogos felháborodás ragadja el a többnyire igazságot szolgáltatni kívánó tömeget a magánosak elleni erőszak terére.

Ha valahol, úgy nézetem szerint éppen a tömeg-büntettekre vonatkozó szakaszokban kívánatos, sőt szükséges a *párhuzamos büntetések* rendszerének bevezetése: államfogház vagy fegyház, az alapotívum különbsége szerint!

¹ V. ö. *Finkey*, A motívumnak tana a büntetőjogban; Budapest, 1903. 54. l.

III. A megelőzés.

A büntetés — bármily tökéletes törvényi szabályokon, és a tömeg hatását, továbbá a motívumokat lelkiismeretesen számításba veendő birói ítéleten nyugodjék, valamint bármennyire az egyéniesítés elvei szerint hajtassék is végre — tömegkriminalitást egymagában leküzdeni, de még csak enyhíteni sem képes. Az új alkalom új csoportosulást szül, melyben új elemek vesznek részt; a már büntetett egyént is rendszeriut újból elragadja a tömeg, a büntetlent még inkább; a kiállott büntetés motíváló ereje ugyanis rendkívül sokat veszít, a fenyegetés vagy intés képében jelentkezőé pedig teljesen elenyészik a tömegnek vonzó és cselekvésre ösztönző rendkívül nagy erejével szemben, miért is abban a harcban, mely a tömegbűn ellen folyik, nem elégedhetünk meg a büntetéssel, nem érhetjük be a represszióval, hanem inkább praeventive kell küzdenünk.

»Tekintsük úgy, mint a kígyótojást,
Mi, ha kikél, mérges lesz, mint faja;
Azért a héjban gyilkoljuk meg őt.«¹

Mi is elmondhatjuk Shakspere Brutusával, hogy lehetőleg héjában, csirájában nyomjuk el a tömegkriminalitást. Szóval helyezzük át a súlypontot a megelőző tevékenységre, melyben vállvetve kell részt venniök a büntető és közigazgatási közegeknek egyaránt, és a melynek körében oda kell törekednünk, hogy az igen sokszor jogosultan békétlen munkásosztály úgy gazdaságilag mint a kultura területén emelkedjék. Szüntessük meg a békétlenség okait, adjuk meg a népnek, a mi a népé, szóval előzzük meg a betegség kitörését s akkor legalább is kevésbé kell tartanunk a tömegkriminalitástól.

A *közigazgatási közegek* működési tere ott kezdődik, ahol a tömeg, melynek veszélyessége megállapított, alakulóban van, sőt ha az nem meglepetésszerűen, hanem összehívás folytán jön létre, a beavatkozás joga abban a pillanatban megilleti az illetékes hatóságot, melyben tudomást szerez a terve-

¹ Julius Caesar, II. felvonás, 1. szín: v. ö. Shakspere tragédiái, II. kötet, 312. l.

zett gyülekezésről. A beavatkozás, melynek minősége és mérve a gyülekezeti jogban nyeri szabályozását, ott, hol az engedélyezés rendszere dívik: az *engedély-megtagadás*, a hol pedig a bejelentés rendszere van érvényben: a *betiltás* és illetőleg a *felosztatás* jogának gyakorlásában áll.

Megjegyzendő azonban, hogy úgy az engedély-megtagadás, valamint a betiltás joga a legnagyobb körütekintéssel és inkább mint kivétel szabályozandó s csak a gyülekezési szabadságjog sérelme nélkül gyakorolható, mert ellenkező esetben, azaz, ha módot nyújtunk a hatóságnak arra, hogy teljesen szabad belátása szerint adjon engedélyt, vagy tiltson be, úgy áldozatul ejtjük egyik legfontosabb szabadságjogunkat.

Nem bocsájtkozom annak a kérdésnek megvitatásába, hogy vajjon az engedélyezés vagy bejelentés rendszerének adandó-e az elsőség, de hangsúlyozom, hogy akármelyik rendszert fogadja is el az állam: sem az engedély-megtagadást, sem a betiltást nem szabad korlátok nélkül a hatóságok kezére bízni. Leghelyesebbnek mutatkozik e jogok gyakorlását a lehető leghatározottabb ismérvekkel megjelölt és tüzetesen felsorolt esetekre szorítani, a milyenek pl. a kétségtelenül büntetendő vagy társadalom-ellenes cél elérésére törekvő, valamint a fegyveres gyülekezetek; ilyen továbbá pl. a hely szempontjából a rendészeti ellenőrzés alól való kibúvás végett templomba összehívott embersokaság; ilyen a tömegeket rendszerint lázba ejtő felekezeti vagy nemzetiségi érdekek megvitatása végett egybehívott népgyűlés stb.¹

Általános elvi szabályul szolgálhat, hogy a bizonyos néprétegeket hatalmában tartó nagyobb izgalmak, különösen erős felekezeti, nemzetiségi vagy szociális villongások idején lehetőleg arra törekedjünk, hogy tömegek ne alakulhassanak, vagy csak igen erős biztosítékok mellett, mert ily időkben kétségtelenül rendkívül nagy a közbiztonság és társadalmi béke megzavarásának veszélye.

A mi a *felosztatás* jogát illeti, ez — bizonyos garancziák mellett — szintén megadandó a hatóságnak. A gyülekezeti jog terén kétségtelenül legszabadelvűbb angol jog sem

¹ V. ö. Rényi, A gyülekezeti jog. Budapest, 1900. 192. s. köv. 1.

mellőzte e rendszabályt, kimondván, hogy: »a tisztviselőknek, rendőröknek és minden jó polgárnak nemcsak joga, de kötelessége is a törvénytelen gyűlést felosztatni s erre, ha szükséges, erőszakot is használhatnak«.¹

A felosztatás *célja* egyfelől a gyülekezeti szabadsággal való visszaélésnek, másfelől a tömeg túlkapásaiból eredő veszélyeknek megelőzése; *hatálya* a gyülekezetekre vonatkozó kedvezményes jogállapot megszűnésében, illetve abban nyilvánul, hogy a tömeg tagjai azonnal elszéledni tartoznak, mire engedtlenségük esetén kényszerrel is szoríthatók.²

Mindenesetre itt is kívánatos szabatosan meghatározni azokat az eseteket, melyekben a hatóság a felosztatás jogával élhet. Általánosságban szem előtt tartandó, hogy a felosztatásnak csak akkor szabad bekövetkeznie, ha a tömeg magatartása vagy már határozottan bűnös illetve törvénytelen, vagy erős gyanúokok alapján feltehető, hogy azzá fajul. Különös támpontokat adni és illetőleg határvonalat vonni alig lehet, de veszélyes is, mert majd tehetetlenségre kárhoztatjuk a hatóságot, vagy túlságos hatalmat adunk kezébe. Meg kell tehát elégednünk az általános körvonalozással s bizonyos vezérlő elvek kijelölésével, és inkább arra kell törekednünk, hogy az a hatóság, melyre e jog gyakorlását bízuk, ne csak hatalmának tudatától legyen áthatva, hanem tisztelje az alkotmányjogokat is.

Büntetőjogi téren a megelőző tevékenység a bűnös tömegjelenségek távolabbi okait létesítő cselekmények kellő szigorú megfenyítésével merül ki. Főleg az izgatások megfékezéséről kell gondoskodni, mert mint Wlassicsnál olvassuk: »A nagy tettek rugói az izgató, gyújtó szavak. Lelkesedést, rajongást kelt fel az ihlett szónok. A költő, művész és az író műve fölkorbacsolhatja a jó és rossz szenvedélyeket egyaránt. A meddig egyik ember eszmevilága a másikra hat, a míg a szónok ereje egy egész tömeget fegyverre szólíthat, míg Danton és Robespierre szavára ezrenként válnak gyilkosokká, míg Michel Lujza szavaira lángba borítják a gazdagok palotáit, míg egy proklamációra trónok dőlnek össze: addig az állam nemcsak a vad

¹ V. ö. Dicey, Bevezetés az angol alkotmányba; fordította: Tarnay; Budapest, 1902. 445. l.

² V. ö. Rényi, i. m. 302—303. l.

erőszak ellen fogja magát oltalmazni, hanem azon veszélyek ellen is védi magát, mely az állam és társadalom alapintézményeit bizonyos eszmék nyilvános terjesztése által fenyegetik».¹

Mindenesetre be volna töltendő büntetőtörvénykönyvünknek ama hézaga, melynek folytán a büntetlenség tudatában az izgatók legveszedelmesebb alakjai oly lelkiismeretlenül terjesztik veszélyes eszméiket, kerítik hálójukba a hiszékeny és hajlítható lelkeket, s készítik elő az elvakított tömeg erőszakoskodásait és büntetteit. A míg törvényhozásunk meg nem állapítja azt, hogy a nemzeti állam és a magyar államnyelv ellen való izgatás is büntett, míg a csupán saját hasznukra dolgozó s a jóhiszemű munkás-népet oly könnyen tévútra vezető szocialista izgatókkal szemben érellyesebb rendszabályokhoz nem nyúl, addig a társadalmi békét olyannyira fenyegető tömegekkel szemben tehetetlenek maradunk.

¹ V. ö. *Wlassics*, A tettesség és részesség tana. Budapest, 1893. 288—289. l.